

บทที่ ๔

เปรียบเทียบบทบาทในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ของพระเจ้าบรมโกศกับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาของพระเจ้าบรมโกศกับพระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้” เป็นการศึกษาเปรียบเทียบบทบาทในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กับบทบาทในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาของพระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้ และในบทนี้จะได้วิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้ โดยวิเคราะห์เปรียบเทียบ ประเด็นหลักประเด็นย่อย ดังนี้

๔.๑ เปรียบเทียบประวัติศาสตร์และบทบาทของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
กับพระจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้กับพระพุทธศาสนา

๔.๒ เปรียบเทียบ ประวัติโดยสังเขปของ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระจักรพรรดิ
ถังไท่จงฮ่องเต้

๔.๓ เปรียบเทียบการ อุปถัมภ์คุ้มครองและ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ของ
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้

๔.๔ เปรียบเทียบการสร้างศาสน ทายาท และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของ
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้

๔.๑ เปรียบเทียบประวัติศาสตร์และบทบาทของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กับพระจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้กับพระพุทธศาสนา

ศาสนาพุทธเกิดขึ้นในชมพูทวีปซึ่งในปัจจุบันเป็นดินแดนของประเทศอินเดียประเทศเนปาล ประเทศอัฟกานิสถาน ประเทศปากีสถาน และประเทศบังคลาเทศ แต่หลักฐานทางโบราณคดีส่วนใหญ่อยู่ที่ประเทศอินเดีย เช่น สันเขานิยสถาน และพุทธสถานต่างๆ ศาสนาพุทธเข้าสู่ประเทศไทยหลังจากการทำสงครามครั้งที่ ๓ ประมาณ พุทธศักราช ๒๓๕ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนต่างๆ รวม ๙ สายด้วยกัน ในส่วนของประเทศไทยเชื่อกันว่ามีคณะของสมณทูตซึ่งมีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นหัวหน้าคณะเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกและอาจมีคณะสมณทูตชุดอื่นๆ เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกาลต่อๆ มา จึงทำให้คนไทยโดยเฉพาพระมหากษัตริย์ไทยยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ข้อยุติที่ว่าคนไทยกับพุทธศาสนา และพุทธศาสนาในประเทศไทยนั้น ได้ความตามตำนานจากพระพุทธรูปพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า “คนไทยเรานั้นได้นับถือพระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะอพยพมาตั้งประเทศไทยในปัจจุบัน”^๑ การศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบันยังไม่อาจหาข้อยุติที่ชัดเจนได้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับคนไทย โดยเฉพาะชนเผ่าไทยในสุวรรณภูมิหรือในสยามประเทศนี้ ถึงช่วงเวลาที่พระพุทธศาสนาเข้าประดิษฐานบนผืนแผ่นดินสยามหรือประเทศไทยในปัจจุบัน แต่ที่ปรากฏว่าชัดเจน คือ “คนไทยรับนับถือพระพุทธศาสนามาทั้ง ๒ นิกาย คือทั้ง พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายมหายาน และก่อนสมัยสุโขทัยจะนับถือปะปนกันทั้ง ๒ นิกาย แลมีศาสนาพราหมณ์เข้ามาระคนอยู่ด้วย ที่เป็นดังนี้ เพราะชนชาติไทยได้ร่วมสงครามกับชนชาติขอม ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ในภูมิภาคนี้มาก่อน และแม้สมัยไทยสถาปนาราชอาณาจักรไทยเอกราชขึ้น ณ กรุงสุโขทัยแล้วพระพุทธศาสนาก็ยังเกี่ยวโยงกันอยู่อย่างแยกไม่ออกอย่างไรก็ตามพระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต) เสถียร โพธิ์นันทะ จำนง ทองประเสริฐ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้ให้ข้อสรุปในเบื้องต้นไว้ ดังนี้

ก่อนที่ชนชาติไทยจะได้ตั้งอาณาจักร เป็นประเทศไทยเป็นปึกแผ่นมั่นคง ซึ่งถือว่าเริ่มแต่การตั้งอาณาจักรสุโขทัยนั้น ชนชาติไทย ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ เคลื่อนไปถึงรัฐไทยต่างๆ ในดินแดนตั้งแต่ทางตอนใต้ของประเทศจีน ได้รับนับถือพระพุทธศาสนามาแล้ว ทั้งสองนิกาย ประกอบด้วย

ยุคที่ ๑: ได้รับนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน ผ่านทางประเทศจีน สมัยพระเจ้ามิ่งตี้ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๗ รัชสมัยของขุนหลวงเม้า แห่งอาณาจักรอ้ายลาว

ยุคที่ ๒: แยกออกเป็น ๒ ระยะ

๑) ระยะที่ ๑ สมัยอาณาจักรศรีวิชัยรุ่งเรือง ราวพุทธศักราช ๑๓๐๐ กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัย ผู้นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีเมืองหลวงอยู่ที่เกาะสุมาตรา ได้แผ่อำนาจเข้ามาถึงแหลมมลายู ได้ดินแดนตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ลงไปไว้ครอบครองพระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงแผ่เข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทย

๒) ระยะที่ ๒ ในสมัยลพบุรี เมื่อขอมเรืองอำนาจแผ่อำนาจเขตเข้ามาครอบครองประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางทั้งหมด ในราวพุทธศักราช ๑๕๕๐ พระพุทธศาสนาแบบมหายานซึ่งขอมรับมาจากอาณาจักรศรีวิชัยเช่นกัน แต่ว่าเจือด้วยศาสนาพราหมณ์ จึงแผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ พร้อมด้วยภาษาสันสกฤต แต่ว่าดินแดนที่ขอมแผ่อำนาจเขตเข้ามานั้น เดิมทีประชาชนพลเมืองก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนาแบบหินยานอยู่แล้วแต่สมัยที่พระโสมณะ และพระอุตตระ ศาสตราจารย์ที่ ๒ ใน ๙ สาย

ยุคที่ ๓ : สมัยพระเจ้าอโนรุทมหาราช หรือโนรธามังช่อ กษัตริย์พม่าแห่งอาณาจักรพุกามแผ่อำนาจเข้ามาในอาณาเขตลานนาและล้านช้าง ราวพุทธศักราช ๑๖๐๐ พระพุทธศาสนานิกายหินยานแบบพุกาม จึงได้แผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ครั้งถึงสมัยชนชาติไทยตั้งอาณาจักรสุโขทัย

^๑สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๔.

เป็นประเทศไทยอันเป็นปึกแผ่นมั่นคงเมื่อพุทธศักราช ๑๘๐๐ แล้ว เป็นยุคที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากลัทธิมหายานและหินยานแบบเดิม มาเป็นลัทธิหินยานแบบลังกาวงศ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้รายละเอียดไว้ว่า “เมืองสุโขทัยเมื่อก่อน กษัตริย์ไทย ได้ปกครองตั้งเป็นราชธานีของประเทศสยามเป็นเมืองขึ้นของกษัตริย์ขอม ซึ่งครองเมืองลพบุรีอยู่ช้านาน ชาวเมืองเห็นจะถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน อย่างเช่นที่ถือกันในเมืองลพบุรี ยังมีพุทธเจดีย์ซึ่งสร้างตามแบบอย่างเมืองลพบุรีปรากฏหลายแห่ง เช่น ปราสาทสามยอดที่วัดพระพายหลวงอยู่นอกเมืองสุโขทัย (เก่า) ไปทางเหนือแห่ง ๑ ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองชะเลียง (เมืองสวรรค์โลกเก่าข้างใต้) แห่ง ๑ ปราสาทวัดจุฬามณีข้างใต้เมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ แต่เมื่อกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงได้เป็นใหญ่ครองประเทศสยาม ณ เมืองสุโขทัยนั้น ประจวบกับสมัยที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์แพร่หลายในประเทศนี้ พุทธเจดีย์ซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัย จึงสร้างตามลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์ทั้งนั้น”^๒

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย เริ่มนับถือแบบหินยานลัทธิลังกาวงศ์อย่างจริงจังนับตั้งแต่นั้นมา อยู่ในรัชสมัยของ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมื่อพุทธศักราช ๑๘๒๐ เป็นต้นมา กล่าวคือ “เมื่อพ่อขุนได้ขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ได้ทรงสดับกิตติศัพท์ พระสงฆ์ที่ไปศึกษาที่ประเทศลังกา กลับมาสั่งสอนอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช มีความรอบรู้พระธรรมวินัยและมีวัตรปฏิบัติน่าเลื่อมใส จึงได้อาราธนาจากเมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นมาตั้งสำนักและเผยแผ่คำสอน ณ กรุงสุโขทัย เรียกชื่อ ตามแหล่งที่มาว่า ลังกาวงศ์พระสงฆ์ในลัทธิลังกาวงศ์ที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาราธนาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาตั้งสำนักในกรุงสุโขทัยนี้ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้ามากและโดยที่พระสงฆ์คณะนี้ ชอบความวิเวกจึงโปรดให้อยู่ ณ วัดอรัญญิก นอกเมือง และพระองค์ได้เสด็จไปนมัสการท่านเป็นประจำทุกวันกลางเดือนและสิ้นเดือน ดังมีความในศิลาจารึกว่าวันเดือนดับ วันเดือนเต็ม ท่านแต่งช้างเผือก กระพัดลยาง เทียนย้อมงาทอง ขวาชื่อจุจาสรี พ่อขุนรามขึ้นขี่ไปบนพระอรัญญิกแล้วกลับมาเมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนาแบบหินยานลัทธิลังกาวงศ์ เข้ามาสู่สยามประเทศ ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเลื่อมใสศรัทธา โปรดให้ถือเป็นแบบอย่างที่ดีงามและเจริญรุ่งเรืองสืบมาเป็นศาสนาประจำชาติไทยจนถึงทุกวันนี้แล้ว ก็ถือโอกาสกล่าวถึงประวัติของลัทธินี้ ตามที่ “ลัทธิลังกาวงศ์เกิดขึ้นครั้งพระเจ้าปรีกษมาพมหาราช ฟ้นพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้วยทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นต้น เมื่อราว พุทธศักราช ๑๗๐๐ แต่นั้นลัทธิลังกาวงศ์รุ่งเรืองเลื่องลือเกียรติคุณมาถึงประเทศเหล่านี้ มีพระสงฆ์ไทย พม่า มอญ เขมรไปศึกษา และศรัทธา”^๓

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^๓ ดูรายละเอียดได้ใน ยอร์ช เซเดส์, ศิลปไทยสมัยสุโขทัย และราชธานีรุ่นแรกของไทย, ม.จ. สุกัทรดิศ ดิศกุล (แปล), (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๗), หน้า ๑ - ๙๐.

นักประวัติศาสตร์หลายท่านในอดีตมีทรรศนะว่า ถิ่นเดิมของไทยอยู่ในดินแดนซึ่งปัจจุบันนี้เป็นอาณาเขตของประเทศจีน บริเวณลุ่มแม่น้ำฮวงโหหรือแม่น้ำเหลืองและบริเวณแม่น้ำยั้งซีเกียงหรือแม่น้ำแยงซีเกียง “เมืองสำคัญของชาวไทยในครั้งนั้น คือ ลุง อยู่ทางเหนือแถบต้นแม่น้ำฮวงโห ใกล้แนวกำแพงเมืองจีน และป่าอยู่ทางใต้แถบมณฑลเสฉวนปัจจุบันประมาณ ๕, ๐๐๐ ปีที่แล้ว ชาวจีนซึ่งร่อนเร่อยู่แถบทะเลแคสเปียน ได้ย้ายมาทางทิศตะวันตก และเข้ารุกรานบ้านเมืองของชาวไทย ซึ่งตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อนชาวไทยจึงพากันอพยพลงลงมาทางใต้ เข้าเขต มณฑล ยูนนาน (ฮุนหนาน) ไกวเจา กวางสี กวางตุ้ง ต่างแยกย้ายกันตั้งบ้านเมือง อยู่เป็นอิสระหลายเมือง ชาวไทยเหล่านี้เรียกตัวเองว่า อ้ายลาว การที่ไทยถูกจีนรุกราน ต้องอพยพหลบหนีภัยจากถิ่นเดิมลงมาทางใต้นั้น มิใช่อพยพลงมาคราวเดียวทั้งหมด แต่อพยพลงมาทีละพวกทีละหมู่ พวกใดทนอยู่กับการเบียดเบียนได้ก็อยู่ต่อที่เดิม พวกที่รักอิสระก็พากัน อพยพ ลงมาทางใต้พบแหล่งใดมีความอุดมสมบูรณ์ก็ตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่” “เส้นทางอพยพของชาวไทยจนเข้ามาอยู่ในคาบสมุทรอินโดจีนปัจจุบัน ชาวไทยอาศัยแม่น้ำ ๒ สายเป็นสำคัญ คือ “แม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มที่อพยพไปทางตะวันตกเฉียงใต้ บริเวณลุ่มแม่น้ำ สาละวินและตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศพม่าเดียนนี้เรียกว่า “ไทยใหญ่ หรือ ไทยเงี้ยว หรือ ฉาน และอพยพไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในแคว้นอัสสัมกลุ่มที่อพยพไปทางทิศใต้ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ผ่านเข้าไป ในดินแดนสิบสองปันนา สิบสองจุไทย และตั้งเกียและตั้งภูมิลำเนาอยู่ใน ดินแดนตอนเหนือของประเทศเวียดนามและประเทศลาว ปัจจุบันนี้ เรียกว่า ไทยน้อย ต่อมาไทยพวกนี้ได้ยกเข้ามาอยู่ในดินแดนลานนาไทย ทางตอนเหนือของประเทศไทย ในที่สุดได้ขยายแดนลงมาทางใต้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยาตลอดลงไปในแหลมมลายู พวกไทยน้อยเป็นบรรพบุรุษของ ชาวไทย (สยาม) ในปัจจุบัน”^๕

สรุปว่า อาณาจักรน่านเจ้า มีอาณาเขตกว้างขวาง คือ เขตมณฑลยูนนานทั้งหมด รวมแคว้นสิบสองปันนาด้วย กล่าวคือ ทิศเหนือจดมณฑลเสฉวน ทิศใต้ จดพม่า ญวน ทิศตะวันออกจดดินแดน ไกวเจา กวางสี ตั้งเกีย ทิศตะวันตก จดพม่า ทิเบต มีกษัตริย์ปกครองต่อมาอีกหลายองค์ และมีเรื่องราว เกี่ยวข้องกับจีนมาก จนกระทั่งถูกกองทัพมกโกลยกลาย้าย อาณาจักรน่านเจ้า ถูกทำลายสิ้นในปี พุทธศักราช ๑๗๙๗ ชาวไทยน่านเจ้าอพยพหนีภัยลงมาทางใต้ มีมาก และที่ตกอยู่ในอำนาจของพวกมกโกลแห่งคุบไลข่านก็มีใช้น้อย อาณาจักรน่านเจ้าได้สิ้นชื่อตั้งแต่นั้นมา ราชอาณาจักรสุโขทัยถือกำเนิดขึ้นอย่างเรียบง่ายจากการพัฒนาของหมู่บ้านเล็กๆ ที่เติบโตขึ้นเป็นเมือง กระจายตัวอยู่ตามลุ่มน้ำยมและน่านครั้นก่อน พุทธศักราช ๑๗๐๐ การคมนาคมและการค้าต่างๆ ได้ขยายตัวมากขึ้นเมือง

^๕สุชาติ หงษา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบัน , (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา , ๒๕๔๙), หน้า ๒๙.

^๕ณรงค์ เส่งประชา, พื้นฐานวัฒนธรรมไทย , พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓-๒๔.

ที่อยู่ ตามลุ่มน้ำยมและน่านที่เป็นเส้นทางผ่านการค้าระหว่างรัฐต่างๆก็เริ่มรวม ตัวกันมากขึ้น สุโขทัย เริ่มมีฐานะเป็นแคว้นขึ้นมาเป็นครั้งแรกโดยมี พ่อขุนศรีนาวถมเป็นพ่อเมือง และเป็นช่วงที่อิทธิพล ขอมเริ่มเสื่อมลงด้วย ทำให้สุโขทัยเป็นปึกแผ่นมากขึ้น หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดเหตุวุ่นวายขึ้น โดยมี ขอมพวกหนึ่งชื่อว่า "ขอมสบาดโขลกลำพง" ได้เข้ายึดเมืองและ เป็นไปได้ว่า พ่อขุนศรีนาวถมได้ เสียชีวิตไปแล้วในช่วงนี้ พ่อขุนผาเมือง ซึ่งครองเมืองราดอยู่จึงร่วมกับพ่อขุนบางกลางหาวรวมกำลังไป ชิง เมืองสุโขทัยคืนมาได้สำเร็จ พ่อขุนผาเมืองจึงยกเมืองให้พ่อขุนบาง กลางหาวพร้อมทั้งมอบนาม "ศรีอินทราทิตย์" ให้ด้วย อันเป็น ช่วง พุทธศักราช ๑๗๗๘ หลังจากนั้นการขยายอาณาเขต ของสุโขทัยก็เริ่มขึ้นถือเป็นช่วงเวลาของ การกวาดต้อนผู้คนและรวมบ้านรวมเมืองให้เข้ามาเป็นส่วน หนึ่งของอาณาจักร หลังจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์สิ้นพระชนม์ พ่อขุนบานเมืองซึ่งเป็นพระราชโอรส ได้ ปกครองต่อ แต่ก็นับเป็นช่วงสมัยที่สั้นมาก เพียง ๔๔ ปีนับตั้งแต่พ่อขุน ศรีอินทราทิตย์ ซึ่งถือเป็น ช่วงเวลาของการรวมแคว้นให้เป็นปึกแผ่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราชนับเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มี ชื่อเสียงมากที่สุดของกรุงสุโขทัย และราชอาณาจักรไทย เป็นพระโอรสองค์ที่ ๒ ของพ่อขุนศรี อินทราทิตย์ พระองค์มีชื่อเสียงในฐานะผู้สร้างกรุงสุโขทัย ให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นผู้คิดค้น ประดิษฐ์อักษรไทยและสร้างศิลาจารึก ในยุคนี้ขอบเขตของอาณาจักรสุโขทัยได้แผ่ขยายออกไปมาก ที่สุด โดยในเรื่อง ของระบบเศรษฐกิจนั้นก็เป็นระบบแบบเปิดเสรี คือ ไม่มีการเก็บภาษีทำให้สุโขทัย เติบโตขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ และเป็นแหล่งรวมวัฒนธรรมอันหลากหลาย หลายแห่งแคว้นนี้

พระพุทธรูปสมณียุธยา ^๖ เมื่อสิ้นแผ่นดินพ่อขุนรามคำแหง กรุงสุโขทัยเริ่มอ่อนกำลัง ลง พระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือ พระยาสิทธิไทย ผู้ปกครองสุโขทัยอยู่ในช่วงประมาณปีพุทธศักราช ๑๘๙๐-๑๙๑๓ จึงได้นำ พระพุทธรูปเข้ามาฟื้นฟูการปกครอง และทรงขยายอำนาจด้วยการทำ สงครามพร้อมๆ กับการเผยแผ่ศาสนา แต่หลังจากสิ้นสมัยของพระองค์แล้ว อาณาจักรสุโขทัยก็เริ่ม อ่อน แลลงอย่างแท้จริง พร้อมๆกับที่แคว้นอื่นเข้มแข็งขึ้น ล้านนาขยายอำนาจลงมาจนถึง ลุ่ม แม่น้ำยม-น่าน แคว้นละโว้-อยุธยาเข้มแข็งขึ้นจากการรวมตัวกับสุพรรณบุรีที่ครอง อำนาจอยู่เหนือลุ่ม แม่น้ำท่าจีน จนในที่สุดก็ก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นได้สำเร็จในปี พุทธศักราช ๑๘๙๓ หลังจากนั้นไม่นาน อาณาจักรสุโขทัยก็ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา กรุงศรีอยุธยาก่อกำเนิดขึ้นเป็น ราช ธานีในปี พุทธศักราช ๑๘๙๓ แต่มีข้อถกเถียงกันมากกว่า การถือกำเนิดของกรุง ศรีอยุธยานั้น มิได้ เกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วนเสียทีเดียว มีหลักฐานว่าก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะสร้างเมืองขึ้นที่ตำบล หนอง โสน บริเวณนี้เคยมีผู้คนอาศัยมาก่อนแล้ว วัดสำคัญอย่างวัดมเหยงค์ วัดอโยธยา และวัดใหญ่ ชัยมงคล ล้วนเป็นวัดเก่าที่มีมาก่อนสร้างกรุงศรี อยุธยาทั้งสิ้น โดยเฉพาะที่วัดพนัญเชิง วัดที่ ประดิษฐานหลวงพ่อโต พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่แบบอู่ทอง พงศาวดารเการะบุว่า สร้างขึ้นก่อน

^๖มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ ๑-๗ , พิมพ์ครั้งที่ ๖, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖-๙๐.

การสร้างพระนครศรีอยุธยาถึง ๒๖ ปี กรุงศรีอยุธยากำลังจะเติบโตเป็นนครแห่งพ่อค้าวาณิชชั่นรุ่งเรือง เพราะเส้นทางคมนาคมอันสะดวกที่เรือสินค้าขนาดใหญ่จะเข้ามาจอดเทียบท่าได้ แต่พร้อมกับความรุ่งเรืองและความเปลี่ยนแปลง สงครามก็เกิดขึ้น ช่วงเวลานั้น ล้านนา ที่มีพระมหากษัตริย์คือราชวงศ์เม็งราย ครองสืบต่อกันมา และเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นคู่แข่งสำคัญของกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าติโลกราชซึ่งได้ขยายอาณาเขตลงมาจนได้เมืองแพร่และ น่านก็ทรงดำริที่จะขยายอาณาเขตลงมาอีก เวลานั้นเจ้านายทางแคว้น สุโขทัยที่ถูกลดอำนาจด้วยการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเกิดความไม่พอใจอยุธยา จึงได้ชักนำให้พระเจ้าติโลกราชยกทัพ มายึดเมืองศรีสัชนาลัยซึ่งอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยา

ราชอาณาจักรจีนการที่พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาต่างชาติต่างแดน การเข้ามาของพุทธศาสนา ต้องเผชิญกับการต่อต้านอย่างรุนแรงจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนเมื่อแรกแผ่เข้าไปนั้นสามารถแทรกตัวเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมจีนได้สำเร็จ นับเป็นผลสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนา และผลสำเร็จนี้มาจากปัจจัย ๒ ประการคือ

๑) พุทธศาสนาเป็นศาสนาใหญ่และมีปรัชญาที่ละเอียดลึกซึ้งมาก"จิตแห่งธรรมและจิตแห่งวัตถุ"ในพุทธปรัชญานั้น มีหลายๆ สิ่งที่วัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนไม่มี และในระหว่างที่เผยแผ่ตัวเองอยู่นั้น พระพุทธศาสนาสามารถรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของตนให้คงอยู่ได้อย่างมั่นคง มีบทบาทในการเติมเต็มกับสิ่งที่วัฒนธรรมจีนยังขาดตกบกพร่องอยู่ให้สมบูรณ์

๒) พุทธศาสนาสามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงของสังคมจีน พุทธง่ายๆ คือ ไม่ใช่เรียกร้องให้ชาวท้องถิ่นปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมอินเดียที่แพร่เข้าไป ตรงกันข้ามกลับปรับวัฒนธรรมอินเดียให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้ชาวท้องถิ่นยอมรับการดำรงอยู่ของตนแล้วจึงค่อยๆ แทรกซึมเข้าไป จนเป็นที่ยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมจีนและส่งผลกระทบต่อจีนจนตราบเท่าทุกวันนี้

จากการศึกษารายละเอียดใน พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต) เสถียร โพธิ์นันทะ จำนง ทองประเสริฐ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมศาสตราจารย์เหียนจี้ฉี ศาสตราจารย์ฟ่งลิเทียน พุทธสมาคมจีนในพุทธศาสนาจีน ๔ เล่ม ได้บทสรุปการวิเคราะห์เปรียบเทียบ ดังนี้

ศาสตราจารย์เหียนจี้ฉี ได้ให้รายละเอียดสรุปได้ว่า “พุทธศาสนาเป็นหนึ่งในสามศาสนาใหญ่ในประเทศจีน ความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาในจีนนั้น ไม่ได้ด้อยไปกว่าลัทธิขงจื้อและศาสนาเต๋าซึ่งเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นในจีนเอง นักพุทธศาสตร์ของจีน มีข้อสันนิษฐานเรื่องกาลเวลาที่พุทธศาสนาแผ่เข้าจีนแตกต่างกันหลายทัศนะ บางท่านสันนิษฐานว่า เข้าไปในจีนตั้งแต่สมัยจักรพรรดิฉินสื่อหวง (จีนซีฮ่องเต้ ๒๔๖ – ๒๑๐ ก่อน คริสตศักราช) บางท่านก็สันนิษฐานว่าเข้าไปเมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงกระทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ แล้ว ได้ส่งพระธรรมทูตออกเผยแผ่พุทธศาสนานอกอาณาจักรอินเดีย และในครั้งนั้น พระองค์ก็ได้ส่งพระมหาเถระเข้าไปเผยแผ่พุทธศาสนาใน

ประเทศจีนด้วย แต่หลักฐานที่สามารถนำมาอ้างอิงได้แน่นอนนั้น คือพุทธศาสนาแผ่เข้าจีนในช่วงคาบเกี่ยวระหว่างปลายสมัยราชวงศ์ซือัน (ฮั่นตะวันตก ๒๐๖ ก่อน คริสตศักราช - คริสตศักราช ๒๕) ต้นราชวงศ์ตองฮั่น พุทธศักราช ๕๖๘ – ๗๖๓ (ฮั่นตะวันออก คริสตศักราช ๒๕ – คริสตศักราช ๒๒๐) ทั้งนี้เพราะนักโบราณคดีได้ขุดพบพระพุทธรูปในสมัยนี้หลายแห่งด้วยกัน เช่น พระพุทธรูปที่ภูเขาเฟิงซัน มณฑลเสฉวน พระพุทธรูปที่ภูเขาเซ่งอว่งซัน มณฑลเจียงซู”^๗

ฟ่งลิเถียน ศาสตราจารย์ ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “กล่าวสำหรับชาวจีนแล้ว พุทธศาสนาเป็นศาสนาและวัฒนธรรมต่างชาติที่แผ่เข้าไป ฉะนั้น เมื่อแรกแผ่เข้าไปนั้น จึงประสบกับการถูกกีดกันอย่างรุนแรงจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนเป็นเบื้องต้น แรกกว่าจะเป็นที่ยอมรับและกลายเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของจีนได้ ก็กินเวลาหลายร้อยปี พุทธศาสนาแผ่เข้าในจีนได้ผ่านวิวัฒนาการอย่างสลับซับซ้อนถึง ๓ ระยะด้วยกัน คือ ระยะแรก เป็นระยะที่อาศัยวัฒนธรรมจีนเป็นทุนเกาะ เพื่อประกอบตัวเองให้ปักหลักลงได้บนผืนแผ่นดินจีนแล้วค่อยๆ เผยแผ่ออกไป ระยะที่สอง เป็นระยะที่เกิดภาวะขัดแย้งและปะทะกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนอย่างรุนแรง ระยะที่สาม เป็นระยะที่เป็นที่ยอมรับและกลายเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งส่วนหนึ่งของจีน”^๘

ส่วนท่าทีของวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนที่มีต่อศาสนาพุทธเมื่อแรกแผ่เข้าไปนั้น ก็มีวิวัฒนาการที่สลับซับซ้อนพอๆ กัน โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระยะเช่นกัน คือ

- ๑) ระยะรับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ
- ๒) ระยะกีดกันและต่อต้าน
- ๓) ระยะยอมรับเป็นศาสนาและวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของจีน

ระยะแรก อาศัยวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนเป็นทุนเกาะ ตั้งแต่ปลายยุคราชวงศ์ซือันผ่านตองฮั่น เข้าสู่ยุคสามก๊กจนถึงยุคราชวงศ์จิ้น เป็นยุคที่จีนมีสงครามกลางเมืองติดต่อกันมาตลอดระยะเวลาหลายร้อยปี มีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินกันอยู่เรื่อยๆ สภาพสังคมตกอยู่ในภาวะผันผวนและเปลี่ยนแปลงโดยชนชั้นปกครองที่ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นเป็นใหญ่เรื่อยมา ชนชั้นปกครองในช่วงหลายร้อยปีมานี้ ส่วนใหญ่จะดำเนินนโยบายเปิดสู่โลกภายนอก พุทธศาสนาจึงได้แผ่เข้ามาในช่วงโอกาสดังกล่าว และใช้เวลาหลายร้อยปีค่อยๆ แผ่ขยายออกไป จนในที่สุดเป็นที่ยอมรับของชาวจีนทั่วไป ระยะที่แรกแผ่เข้าไปนั้น ท่าทีของวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนที่มีต่อพุทธศาสนาจะอยู่ในลักษณะปกป้อง ดูเชิงและคุ้มครองตัวเองมากกว่าที่จะใช้ท่าทีก้าวร้าว ซ้ำยังเป็นฝ่ายส่งอิทธิพลกระทบพุทธศาสนาอีกด้วย จึงทำให้พุทธศาสนาที่แรกแผ่เข้าไปนั้นได้วิวัฒนาการไปตามครรลองของวัฒนธรรมจีน ในเวลานั้น กระแส

^๗เหียน จื่อ, พุทธศาสนาจีน ๓ เล่ม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์สังคมวิทยาศาสตร์จีน, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒๔.

^๘ฟ่งลิเถียน, พุทธศาสนากับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีน, (เซี่ยงไฮ้: สำนักพิมพ์เหียนหมิน, ๒๕๓๑), หน้า ๓๗.

หลักของแนวความคิดแต่ละยุค แต่ละสมัยของวัฒนธรรมจีนเองซึ่งก็ได้วิวัฒนาการตัวเองไปเรื่อย ๆ ตามกาลเวลา มีผลต่อวิวัฒนาการของพุทธศาสนาที่แพร่เข้าไปอย่างมาก พุทธศาสนาเองก็มีอรรถ เนื้อหาอุดมไพศาลและมีพุทธนิกายต่างๆ แดกแขนงออกไปมากมายหลายนิกาย นิกายต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อแรกแผ่เข้าไปในจีนก็แยกย้ายกันไปเสาะหาวัฒนธรรมอันมีอยู่หลายแขนง หลายประเภทของจีน เป็นทุนเกาะตามที่เหมาะสม เปิดดูวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์ เราจะเห็นว่า ในสมัยราชวงศ์ฮั่น นั้น มโนคติเกี่ยวกับทางด้านศาสนา พุทธศาสนาจะอาศัยไสยศาสตร์ของเต๋าเป็นทุนเกาะ เพื่อให้ตัวเอง ปักหลักลงได้ ส่วนทางศาสนธรรมนั้น พุทธต้องอาศัยแนวความคิดของลัทธิขงจื๊อเป็นทุนเกาะเพื่อเผยแผ่ตัวเอง และสมัยราชวงศ์ฮั่น ไสยศาสตร์ในจีนเฟื่องฟูมาก ผู้คนบูชาเทพเจ้า บูชาเซียน นับถือพ่อมด หมอผี เชื่อเรื่องโชคกลาง เชื่อเรื่องเวทมนต์คาถา ชอบพยากรณ์โชคชะตาของตนตามจักรราศีบ้าง ตาม ลักษณะสี่ส้นของก้อนเมฆ (ภาษาจีนเรียกว่า อ้วงซี) บ้าง ตามลักษณะการเคลื่อนไหวของลม (ภาษาจีนเรียกว่า เฟิงเจี๋ยว) บ้าง หรือไม่ก็ทำนายดวงชะตาของตนด้วยกระดองเต่า กระดูกสัตว์หรือ ด้วยชื่อเฉ่า (หญ้าชนิดหนึ่ง) เป็นต้น วิทยาอาคมต่างๆ ในสมัยนั้น จะถูกนำมาใช้ในทางรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ในการพยากรณ์โชคกลาง ในการขจัดปัดเป่าภัยพิบัติ หรือขอให้ได้อยู่เย็นเป็นสุข ขอให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนา เป็นต้น

ศาสนาสำคัญที่ชาวจีนนับถือกันในสมัยนั้น คือ หวงเหล่าเสวียซึ่งได้พัฒนาเป็นศาสนาเต๋า ในกาลต่อมา คำว่า หวง หมายถึง หวงตี้ ตามตำนานจีน ชาวจีนนับถือว่าเป็นบรรพบุรุษของตน เหล่า คือ เล่าจื๊อนั่นเอง ทั้งหวงตี้และเล่าจื๊อนั้น ศาสนาเต๋านับถือเป็นศาสตราจารย์แห่งลัทธิของตนทั้งสองท่าน อันหวงเหล่าเสวียนั้น แม้จะเป็นสำนักปรัชญาสำนักหนึ่ง แต่โดยกำเนิดก็มีพื้นฐานมาจากไสยศาสตร์โบราณและผูกพันเหนียวแน่นกับไสยศาสตร์ซึ่งรุ่งเรืองมากในสมัยนั้น วิธีเผยแผ่แนวความคิดของหวงเหล่าเสวียก็โดยการกระทำพิธีต่างๆ ทางไสยศาสตร์เป็นสำคัญ

พุทธสมาคมจีน ได้ให้รายละเอียดไว้ใน “พุทธศาสนาจีน” เป็นเอกสารวิชาการถึงประวัติศาสตร์และวรรณคดีมี ๔ เล่ม สรุปได้ว่า “พุทธศาสนาแพร่เข้าไปในจีนอย่างเป็นหลักเป็นฐานก็ในสมัยช่วงที่หวงเหล่าเสวียและไสยศาสตร์ต่างๆ กำลังรุ่งเรืองสุดขีด จึงถูกชนชาวจีน โดยเฉพาะชนชั้นปกครองมองด้วยสายตาอย่างมองไสยศาสตร์แขนงหนึ่ง เช่นเดียวกับที่มองหวงเหล่าเสวีย คนทั่วไปบูชา นับถือพระพุทธรูปเจ้าเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง เช่นเดียวกับหวงตี้และเล่าจื๊อ คนส่วนใหญ่มักจะเอาปรัชญาและทฤษฎีของหวงเหล่าเสวีย ทำความเข้าใจหรืออธิบายพระคัมภีร์และพระสูตรของพุทธศาสนา เช่น มักจะเข้าใจเบญจศีลข้อแรกกับข้อที่สาม ที่พระพุทธรูปบัญญัติไว้ว่า ให้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ให้ละเว้นจากการผิดประเวณีว่าเป็นสิ่งเดียวกับ “รักชีวิต เกลียดการเข่นฆ่า งดเมถุน เว้นความฟุ่มเฟือย” ของหวงเหล่าเสวีย แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ศีลสองข้อนี้ของพระพุทธรูปเป็นคำสอนให้ละเว้นจากการทำบาป ทำชั่ว อันเป็นวิธีที่จะช่วยให้ผู้คนขจัดปัดเป่าความทุกข์ ความเจ็บปวดให้พ้นไปจากชีวิต ซึ่งเป็นคนละนัยกับปรัชญาของหวงเหล่าเสวียที่เน้นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงควรจะ

ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ อย่าได้รีบไปเสริมแต่งให้ผิดทำนองคลองธรรมดั้งเดิมของมัน ในสมัยสามก๊ก ก็มีการถอดคำว่า "นรก" ออกเสียงเป็น "ไท่ซัน" ทั้งนี้ก็เพราะชาวจีนในสมัยนั้นเชื่อกันว่า คนเราเมื่อตายไปแล้ว วิญญาณจะล่องลอยไปที่ภูเขไท่ซันก่อน จากสองตัวอย่างนี้เราจะเห็นได้ว่าท่าทีของชาวจีนที่มีต่อพุทธศาสนาเมื่อแรกแผ่เข้าไปนั้น ไม่ว่าจะเป็นด้านปรัชญาหรือด้านความรู้ ล้วนแล้วแต่เป็นท่าทีที่ใช้ปฏิบัติต่อหวงเหล่าเสียยี่นั่นเอง”^๙

ส่วนพระพุทธรูปศาสนาเอง เมื่อแรกแผ่เข้าไปนั้น ได้อาศัยหวงเหล่าเสียยี่เป็นทุนเกาะ เพื่อโน้มน้าวผู้คนให้เชื่อถือศรัทธา ชาวพุทธในสมัยนี้ ขนานนามพุทธรูปศาสนาว่า "โฟเต่า" เรียกพระภิกษุสงฆ์ว่า "เต่าเหยิน" ซึ่งนักบวชเต่าจะเรียกตัวเองว่า "เต่าซือ" คำเอ่ยอ้างที่ว่า " เต่ามี ๙๖ แขนง ที่ยิ่งใหญ่เลิศล้ำคือ "โฟเต่า" นั้น เป็นเนื้อหาสำคัญที่ชาวพุทธในสมัยนั้นใช้เผยแพร่พุทธศาสนาในเวลานั้น พอจะทำให้มองเห็นภาพได้ว่า “ชาวพุทธนั้น พยายามที่จะใช้เต่าให้เป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่ตนเองเพียงไร และที่สำคัญยิ่งกว่าคือ การยืมเอาวิธีการทางไสยศาสตร์ที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในสังคมยุคนั้น เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่พุทธธรรม เป็นวิธีเดียวกับที่นักบวชเต่าชอบทำกัน เช่นการใช้เวทมนต์คาถารักษาโรคภัยไข้เจ็บ การทำพิธีสะเดาะเคราะห์ การทำนายโชคกลางต่างๆ ซึ่งก็เป็นหนทางที่นำตัวเองเข้าไปใกล้ชิดกับมหาชนได้ง่ายขึ้นและอย่างมีผล ในหนังสือประวัติพุทธศาสนาในจีน ซึ่งมีผู้เขียนกันมากมายมาแต่โบราณกาล ก็ได้บันทึกถึงบรรดาพระมหาเถระที่เข้าไปเผยแผ่พุทธศาสนาในจีนนั้น ล้วนมีวิทยาอาคมแก่กล้ากันทุกคน เช่น พระอาจารย์อันซือเกา พระอาจารย์คังเจิงฮุย พระอาจารย์ธรรมกาล พระอาจารย์คุณภัทร ล้วนได้ชื่อว่าเป็นพหูสูตรที่มีความรอบรู้ในพุทธธรรมอย่างลึกซึ้ง และมีความสามารถในด้านโหราศาสตร์ ด้านการทำนายโชคกลาง การรักษาโรคภัยด้วยเวทมนต์คาถา การสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น จนสามารถพูดได้ว่า แท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้ต่างหากที่เป็นที่สนใจและดึงดูดใจผู้คนในสมัยนั้น ให้เกิดศรัทธาในพุทธศาสนายิ่งกว่าพุทธธรรมที่เผยแผ่อยู่ในเวลานั้น ภาพลักษณ์ของพระพุทธรูปเจ้าในมโนคติของชาวจีนในยุคนั้น จะเป็นภาพของเทพเจ้าที่มีอิทธิฤทธิ์ยิ่งใหญ่ บนพระศอมีรัศมีเป็นพวยพุ่งและสามารถเนรมิตกายได้ตามใจชอบ ภาพลักษณ์เช่นนี้ ความจริงเป็นภาพของเซียนที่ชาวจีนรู้จักมักคุ้นมาแต่โบราณ”^{๑๐}

สรุปว่า ตามหลักความจริงศาสนาธรรมของพุทธศาสนาจะแตกต่างกับไสยศาสตร์ที่แพร่หลายอยู่ในขณะนั้นเป็นตรงกันข้าม แต่ผู้คนในสมัยนั้นก็ใช้สายตาที่มองไสยศาสตร์ มองพุทธศาสนา ชาวพุทธเองก็อาศัยวิธีนี้ โน้มน้าวจิตใจผู้คนให้เชื่อถือศรัทธาอย่างได้ผล นักพุทธศาสน์จีนในปัจจุบัน ลงความเห็นว่าการที่พุทธศาสนาเมื่อแรกแผ่เข้าไปนั้นต้องอาศัยวัฒนธรรมจีนเป็นทุนเกาะ

^๙ดูรายละเอียดได้ใน พุทธสมาคมจีน, พุทธศาสนาจีน ๔ เล่ม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์จีเอส, ๒๕๓๒), หน้า ๒๔-๓๒.

^{๑๐}ดูรายละเอียดในเสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน , (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๔๑), หน้า ๑-๖๐.

เพื่อให้ตัวเองสามารถเผยแผ่ออกไปได้นั้น เป็นกฎทั่วๆ ไปในการแทรกซึมของวัฒนธรรมหนึ่งสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง การที่ศาสนาใหม่ศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะศาสนาต่างชาติเมื่อแผ่เข้าไป จะให้ศาสนธรรมหรือปรัชญาของตนเป็นที่ยอมรับนับถือในหมู่ชนที่แปลกใหม่นั้น ไม่ใช่เรื่องที่จะทำได้ง่าย เพราะวัฒนธรรมดั้งเดิมของทุกชาติ ล้วนมีด้านที่จะอนุรักษ์ คัมภีร์ของตนเองและต่อต้านสิ่งที่เข้าไปใหม่อยู่ในตัวเองเป็นวิสัย ดังนั้น ผู้เผยแผ่จะต้องสั่นหัดในการปรับปรุงสิ่งที่นำเข้าไปใหม่ ให้สอดคล้องกับแนวความคิดและความต้องการของผู้คนในดินแดนแห่งนั้น ทั้งยังต้องทำให้หมู่ชนนั้นเชื่อว่า การแสวงหาของตนมีหนทางเป็นจริงขึ้นได้ ศาสนานั้นจึงจะสามารถสร้างศรัทธาปสาทะขึ้นในหมู่ชนเหล่านั้นและเป็นที่ยอมรับในที่สุด

ยุคราชวงศ์เว่ยพุทธศักราช ๗๖๓ – ๗๘๙ (คริสต์ศักราช ๒๒๐ – ๒๕๖ ยุคสามก๊ก) และราชวงศ์จิ้น พุทธศักราช ๗๘๙ – ๙๖๓ (คริสต์ศักราช ๒๖๕ – ๔๒๐) พระพุทธศาสนาก็เปลี่ยนจากอาศัยหวงเหล่าเสวียมาอาศัยเสวียนเสวียเป็นทุนเกาะ เพื่อเผยแผ่ตนเอง เนื่องจากกระแสหลักแห่งวัฒนธรรมจีนในยุคนี้อาศัยเสวียนเสวีย ในยุคนี้อาศัยเสวียนเสวียกับพุทธมีท่าทีถ้อยปรองดองกัน และรับเอาอิทธิพลของกันและกันไว้ โดยเฉพาะ เสวียนเสวียดูเหมือนจะเป็นฝ่ายรับอิทธิพลของพุทธมากกว่าจะเป็นฝ่ายส่งอิทธิพลกระทบพุทธ เข้าสู่ยุคนี้อาศัยแต่ละพุทธนิกายในจีน จะเผยแผ่พระคัมภีร์หมวดปรัชญาปารมิตาสูตเป็นหลัก และต่างก็เอาภาษาของเสวียนเสวียมาอธิบายคัมภีร์พุทธศาสนา พุทธศาสนาจึงแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ตรงกันข้ามกับเสวียนเสวียซึ่งกลับเสื่อมลง แต่มีข้อน่าสังเกตคือ ทฤษฎีของเสวียนเสวียที่ชาวพุทธอาศัยเป็นทุนเกาะในเวลานั้น ก่อนข้างจะสับสน ไม่เป็นระบบ และมีความขัดแย้งในตัวของมันเองอยู่มาก จึงทำให้พระคัมภีร์หมวดปรัชญาปารมิตาสูตเกิดความแปลกแยกและแตกแขนงออกไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง พุทธนิกายในจีนในเวลานั้นแตกแขนงออกเป็น "หกสำนัก เจ็ดนิกาย" เพราะเนื่องด้วยแต่ละนิกายมีความเข้าใจในหลัก "สุญญตา" อันเป็นหัวใจสำคัญของพระคัมภีร์หมวดปรัชญาปารมิตาสูตแตกต่างกันออกไป หลังอุบัติ "หกสำนัก เจ็ดนิกาย" แล้วก็เกิดทฤษฎี "ว่าด้วยสิ่งทั้งหลายทั้งปวงแท้คือมายานี้เป็นสุญญตา" ของพระอาจารย์เซิงเจ้า พุทธศาสนาในสมัยนี้วิวัฒนาการจากฝ่ายอาศัยเสวียนเสวียเป็นทุนเกาะ กลายมาเป็นฝ่ายเติมเต็มความไม่สมบูรณ์ของเสวียนเสวีย

นอกจากหวงเหล่าเสวียกับเสวียนเสวียแล้ว พุทธศาสนาเมื่อแรกแผ่เข้าสู่จีนนั้น ยังได้อาศัยแนวความคิดลัทธิขงจื้อเป็นทุนเกาะเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมอีกด้วย พุทธถึงหลักปฏิบัติแล้วแนวความคิดลัทธิขงจื้อกับหลักธรรมของพุทธแตกต่างกันมาก เช่น หลักปรัชญาของขงจื้อ จะเน้นให้เห็นถึงความถูกต้องในความเลื่อมล้ำต่ำสูงของความสัมพันธ์ในสังคมว่า "ผู้มีฐานะสูงกว่าสมควรที่จะได้ปกครองผู้มีฐานะต่ำกว่า ผู้มีฐานะต่ำกว่าสมควรที่จะต้องปฏิบัติตามความต้องการของผู้มีฐานะสูงกว่า" หลักความคิดเช่นนี้ ผิดกับหลักธรรมพุทธศาสนาที่ให้คนเราตั้งความสัมพันธ์อยู่บนความเสมอภาคและเคารพซึ่งกันและกัน แต่เพื่อที่จะให้สอดคล้องกับศีลธรรมและมโนคติของชาวจีน ชาวพุทธที่เผยแผ่

พุทธธรรมในสมัยนั้น เวลาแปลหรืออธิบายหลักธรรมของพุทธ ก็พยายามเลือกสรรและเพิ่มเติมเนื้อหาที่เห็นว่าชาวจีนสามารถรับได้เข้าใจ และตัดทอนเนื้อหาที่เห็นจะรับไม่ได้ออกไป เช่น พระอาจารย์อันชื่อเกาในสมัยซีอัน เมื่อแปลพระคัมภีร์สีกาโลสูตรก็ได้เพิ่มเติมและดัดแปลงเนื้อความในพระสูตรนี้ให้เข้ากับหลักจริยธรรมของลัทธิขงจื๊อ ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างพระจักรพรรดิกับขุนนาง ระหว่างบิดากับบุตร สามีกับภรรยา พี่กับน้องและระหว่างเพื่อนฝูงด้วยกันเข้าไป เพื่อให้เป็นที่รับได้ของชาวจีนทั่วไป และเมื่อพระอาจารย์คังเซิงฮุยแปลและเรียบเรียงพระคัมภีร์หมวดชทปารมิตาสูตรได้นำเอาหลักเมตตาบารมีของมหายานผสมผสานเข้ากับมโนคติเกี่ยวกับ"เหียนอาย"หลักเมตตาการุญย์ของลัทธิขงจื๊อ โดยการเสนอทัศนคติว่า "การปกครองอาณาประชาราษฎร์ เคารพผู้อาวุโสกว่า กตัญญูแก่ผู้ที่ต่อผู้บังเกิดเกล้าและผู้มีพระคุณ ละเว้นจากการกระทำทุกขกรรมและเข่นฆ่าผู้อื่น ละเว้นจากความละโมภ เหล่านี้ล้วนเป็นมโนคติที่ประสานเข้ากันได้อย่างสนิทกับทฤษฎีทางการเมืองของลัทธิขงจื๊อ พระอาจารย์ฮุยเหียนในสมัยตงจิ้นได้เสนอทัศนคติว่า "อันศาสนธรรมทั้งนอกและในนั้น หากรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้แล้วไซ้ ก็จะนำความสว่างรุ่งโรจน์มาสู่" คำว่า "ใน" ในที่นี้หมายถึงลัทธิขงจื๊อ อันเป็นสำนักปรัชญาที่ถือกำเนิดขึ้นในจีนเอง ส่วนคำว่า "นอก" นั้นหมายถึง "พุทธศาสนา" อันเป็นศาสนาที่แพร่เข้ามาจากอินเดีย

เกิดภาวะขัดแย้งและปะทะกับวัฒนธรรมจีน พุทธศาสนากับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนโดยแก่นแท้แล้วผิดแผกแตกต่างกันมาก จึงขัดแย้งกันตั้งแต่แรกแผ่เข้าไป แต่ชาวฮั่นในสมัยนั้น รู้จักและเข้าใจพุทธศาสนาแต่เพียงผิวเผิน ประกอบกับอิทธิพลของพุทธยังไม่เด่นชัดนัก และที่สำคัญคือชาวพุทธเองได้พยายามอาศัยวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนเป็นทุนเกาะ เพื่อเผยแพร่ตัวเอง ดังนั้นความขัดแย้งต่าง ๆ เมื่อแรกแผ่เข้าไปนั้น จึงดูไม่โดดเด่น การปะทะกันซึ่งมีอยู่บ้างก็ไม่รุนแรงอะไร แต่พอล่วงเข้าสมัยราชวงศ์จิ้น มีการแปลคัมภีร์พุทธศาสนาอย่างเป็นระบบและเป็นลำเป็นสัน จำนวนคัมภีร์เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้แปลมีความเข้าใจในพุทธปรัชญาและพุทธธรรมลึกซึ้งยิ่งขึ้น แปลได้ถูกต้องแม่นยำยิ่งขึ้น ช่วยให้คนทั่วไปเข้าใจและมองเห็นความแตกต่างระหว่างพุทธกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนได้ชัดเจน ความ ขัดแย้งต่างๆ ที่เคยแฝงเร้นอยู่ก็ปรากฏเด่นชัดออกมา ดังนั้น จึงเกิดปัญหาว่าจะยืนหยัดในหลักพุทธธรรม หรือจะยังคงอรรถาธิบายพุทธคัมภีร์และพระสูตรต่าง ๆ ตามครรลองความรับรู้ของคนจีนต่อไป ปัญหานี้จึงเป็นปัญหามูลฐานที่เป็นชนวนให้เกิดความขัดแย้งอื่นๆ ตามมา คัมภีร์ต่างๆ ที่แพร่เข้าไปเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ธรรมบางข้อก็เป็นที่ยอมรับของชาวจีนในสมัยนั้น บางข้อก็ไม่ใช่ที่ยอมรับกัน แต่จะอย่างไรก็ตาม ผลกระทบของพุทธศาสนาต่อสังคมยุคนั้น ก็แผ่กว้างและเติบโตใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ การอาศัยวัฒนธรรมจีนเป็นทุนเกาะเพื่อเผยแพร่ตัวเองลดน้อยลง ความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ความขัดแย้งและการปะทะกันจึงเป็นไปอย่างเปิดเผย และทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ และที่พิเศษออกไปอีกก็คือพุทธศาสนาในจีนนั้น ยังข้องเกี่ยวกับการเมืองและมีระบบเศรษฐกิจที่เป็นเอกเทศจากบ้านเมือง ซึ่งเรียกกันว่า "เศรษฐกิจวัด" โดยวัดแต่ละวัดจะมีที่ดิน

เป็นของตนเองมากมายกว้างใหญ่ไพศาลและให้เช่า ทำรายได้ให้สูงมาก นอกจากนี้ วัดยังมีรายได้จากทางอื่นอีกอย่างเป็นลำเป็นสัน จึงเป็นเหตุให้เกิดขัดแย้งในด้านผลประโยชน์กับชนชั้นปกครองชั้นอีกเปลาะหนึ่ง ทำให้ความขัดแย้งดังกล่าวเพิ่มความซับซ้อนยิ่งขึ้นเพราะนอกเหนือจากความขัดแย้งทางวัฒนธรรมแล้ว ยังมีความขัดแย้งทางการเมืองและเศรษฐกิจแทรกมอยู่ด้วย ความขัดแย้งนี้ บางครั้งก็นำไปสู่การปะทะกันด้วยกำลังอย่างรุนแรง โดยเฉพาะในยุคหนานเป่ยเฉา (ราชวงศ์เหนือใต้ คริสตศักราช ๔๒๐ - ๕๘๙) ดูจะดุเดือดรุนแรงยิ่งกว่ายุคใดๆ ในประวัติศาสตร์ ข้อขัดแย้งบางกรณีเรื้อรังจนถึงยุคราชวงศ์สุย (๕๘๑-๖๑๘) และถึง (๖๑๘ - ๙๐๗) จึงได้ยุติลง

ในหนังสือ "หงหมิงจี" และ "กว่างหงหมิงจี" ซึ่งเป็นหนังสือที่พระภิกษุสมัยราชวงศ์หนานเฉา (ราชวงศ์ใต้ ๔๒๐ - ๕๘๙) และราชวงศ์ถัง เรียบเรียงขึ้นเพื่อสวดดีพุทธศาสนา และบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับพุทธศาสนาในสองสมัยนั้น ช่วยให้ชนรุ่นหลังทราบถึงความขัดแย้งและการปะทะกันระหว่างพุทธกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนอย่างค่อนข้างละเอียด ความขัดแย้งต่างๆ ดังกล่าวนี้นี้จะปรากฏในรูปของการปะทะกันระหว่างพุทธกับลัทธิขงจื้อและพุทธกับเต๋า ซึ่งมีการซับซ้อนเกี่ยวพันมาทั้งในด้านปรัชญา ในด้านศีลธรรมและในด้านการสถาปนาสถานะความเป็นหนึ่งใน ศาสนมณฑล ในด้านปรัชญานั้น มีการโต้แย้งกันด้วยปรัชญาว่าด้วย "การเกิด การตาย" "กายและจิต" และ "กฎแห่งกรรมมีจริงหรือไม่" ทศนะของลัทธิขงจื้อเห็นว่า สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงในสากลโลก ย่อมเกิดและตายไปตามธรรมชาติของมันเอง อันคนเรานั้นเมื่อตายไปแล้วจิตย่อมดับไปด้วย ส่วนทศนะของเต๋านั้น แม้จะเน้นเรื่องทำอย่างไรคนเราจึงจะหลุดพ้นจากความตายไปได้ ทำอย่างไรจึงจะบำเพ็ญตนให้บรรลุเป็นเซียนได้ แต่เต๋าก็เห็นว่า กายและจิตนั้นจะแยกออกจากกันไม่ได้ ปรัชญาเหล่านี้ ตรงข้ามกับปรัชญาพุทธที่เห็นว่า สิ่งมีชีวิตทั้งมวลย่อมมีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอันเป็นทฤษฎี"จิตไม่ดับตามสังขาร" ความขัดแย้งที่ตามมาทั้งสองทฤษฎีนี้คือ ปัญหาว่าด้วยเรื่องกฎแห่งกรรมมีจริงหรือไม่ พุทธปรัชญาเห็นว่า สรรพชีวิตจะเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารตามกรรมที่ก่อไว้ แม้แต่ผู้บรรลุนิพพานภาวะแล้วเท่านั้น ก็จะหลุดพ้นจากกฎนี้ได้ ดังนั้น กรรมใดที่สร้างไว้ ก็อาจตอบสนองได้ทั้งในชาตินี้ ชาติหน้าและชาติที่ไกลออกไป ความจริงทฤษฎีว่าด้วยกฎแห่งกรรมนี้ มีอยู่ในความเชื่อดั้งเดิมของจีนเหมือนกัน ผิดกันตรงที่ของจีนนั้น เชื่อว่ากรรมจะตามสนองให้เห็นทันตาในชาตินี้มิใช่ชาติหน้า เพราะถือคติความเชื่อที่ว่า ร่างกายเมื่อตายไปแล้ว จิตย่อมแตกดับไปด้วย แต่จะอย่างไรก็ตาม ทฤษฎีเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารของปรัชญาพุทธนั้น มีอิทธิพลต่อจิตใจของชาวจีนในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้คนหวาดกลัวการทำความบาป และมุ่งมั่นในการทำความดี

ความขัดแย้งในด้านศีลธรรมนั้น ขัดแย้งกันในปัญหาเรื่อง "สมณะควรจะกราบไหว้กษัตริย์หรือไม่"ซึ่งเป็นปัญหาที่โต้แย้งกันมาหลายร้อยปี ระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของจีน ถือว่า กษัตริย์เป็นโอรสแห่งสวรรค์ รับราชโองการจากสวรรค์ อันเป็นโองการที่ใครจะฝ่าฝืนละเมิดหรือปฏิเสธไม่ได้เด็ดขาด การที่ภิกษุสงฆ์ไม่ยอมกราบไหว้กษัตริย์ จึงถูกมองว่าเป็นการกระทำที่

ผิดต่อศีลธรรมจรรยาอย่างร้ายแรง ความขัดแย้งที่สัมพันธ์โดยตรงกับปัญหานี้ คือ ความแตกต่างกันในด้านชนบประเพณีระหว่างพุทธกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีน ลัทธิขงจื้อและเต๋าพยายามทุกวิถีทางที่จะต่อต้านชนบประเพณีต่างๆ ของพุทธ ด้วยเห็นว่าเป็นประเพณีของชาวต่างชาติ ส่วนชาวพุทธนั้นก็พยายามยืนยันให้เห็นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น สถิตเสถียรอยู่เหนือเทพเจ้าทั้งปวงและทรงคุณธรรมประเสริฐสุด ส่วนทางด้านความขัดแย้งในการสถาปนาสถานะความเป็นหนึ่งในศาสนมณฑลนั้น เป็นการต่อสู้กันด้วยปรัชญาว่าด้วยโลกียะและโลกุตระเป็นสำคัญ ปรัชญาลัทธิขงจื้อเป็นปรัชญาทางสังคมศาสตร์ เน้นเรื่องหน้าที่ของบุคคลต่อสังคมปฏิบัติและการตัดทางโลกหันเข้าหาทางธรรมของพุทธ ลัทธิขงจื้อพยายามแสดงและยืนยันว่าการปลูกฝังจริยธรรมให้กับชนในชาติ และการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขนั้น ปรัชญาลัทธิขงจื้อเพียงสำนักเดียวก็เพียงพอแล้ว ไม่จำเป็นต้องอาศัยปรัชญาของพุทธ ส่วนพุทธก็ใช้วิธีปรองดองเข้าหา ด้วยการสร้างทฤษฎี "รวมเป็นหนึ่งเดียว" ในขณะเดียวกันก็พยายามเผยแพร่ปรัชญาความรู้เรื่อง"ไตรชาติ" (อดีตชาติ ปัจจุบันชาติและ ปรชาติ) ว่าเหนือกว่าของลัทธิขงจื้อที่ถือทฤษฎีเพียงชาติเดียว

สำหรับลัทธิเต๋านั้น ชาวพุทธไม่เคยยอมปรองดองด้วย ไม่ว่าในด้านหลักทฤษฎีหรือหลักปฏิบัติ ลัทธิเต๋าวิวัฒนาการมาจากสำนักคิดขึ้นเป็นศาสนานั้น มีปัจจัยส่งเสริมหลายประการ ปัจจัยที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่งคือ มีบุคคลจำนวนหนึ่ง อันประกอบด้วยนักบวช พวกผู้วิเศษและพ่อมดหมอผี มีความรู้สึกต่อต้านพุทธศาสนาอย่างรุนแรง จึงได้รวมตัวกันสถาปนาลัทธิเต๋าคือเป็นศาสนาวัตถุประสงคค์คือต่อต้านพุทธศาสนานั้นเอง การขับเคี่ยวระหว่างพุทธกับเต๋านั้น เต๋าก็เปรียบในด้านที่เป็นวัฒนธรรมของจีนเอง จึงพยายามเข้าครอบงำความรู้สึกในด้านชาตินิยมของชนในชาติด้วยการตอกย้ำว่า พุทธนั้นเป็นศาสนาต่างชาติต่างแดน นอกจากนี้ บางครั้งเต๋ายังยืมอำนาจพระจักรพรรดิอันเป็นอำนาจสูงสุดมาวาดลวงทำลายพุทธ ในประวัติศาสตร์ เคยมีเหตุการณ์กวาดล้างพุทธศาสนาหวังจะให้สิ้นสูญไปถึง สามครั้ง เรียกกันว่า "ภัยจากซันอู" "ซันอู" หมายถึงจักรพรรดิไท่ฮู่ตี้ในสมัยราชวงศ์เว่ย (ค.ศ. ๒๒๐ - ๒๖๕) จักรพรรดิโจวอู่ตี้ในสมัยราชวงศ์เป่ย์โจว (ค.ศ. ๕๕๗ - ๕๘๑) และจักรพรรดิถังอู่ตี้ในสมัยราชวงศ์ถัง การกวาดล้างทั้ง ๓ ครั้งนี้ นอกจากจะมีปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นมูลเหตุแล้ว ยังมีการต่อสู้ระหว่างพุทธกับเต๋าก็เป็นปัจจัยสำคัญรวมอยู่ด้วย

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา ลัทธิขงจื้อและศาสนาเต๋าในระยะนี้ ลัทธิขงจื้อก็ติดกันพุทธมากกว่าคิดจะปรองดอง ไม่กีดกันศาสนาเต๋าแต่ก็ไม่ยอมปรองดองด้วย เต๋ามีท่าทีปรองดองกับลัทธิขงจื้อมากกว่ากีดกัน ส่วนพุทธนั้นพยายามที่จะปรองดองกับลัทธิขงจื้อมากกว่ากีดกัน แต่ระหว่างพุทธกับเต๋านั้น มีแต่การกีดกัน ต่อต้านและปะทะกันตลอดมา ไม่เคยปรองดองกันเลย ระยะการยอมรับและกลายเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งส่วนหนึ่งของจีน เกิดขึ้นในยุคราชวงศ์เหนือใต้หรือหนานเป่ย์เฉา พุทธศักราช ๙๖๓-๑๑๓๒ หรือ (คริสต์ศักราช ๔๒๐-๕๘๙) ทางเหนือของจีนกับทางใต้ของจีนจะแยกกันบริหาร ทางใต้มีราชวงศ์ต่างๆ ผลัดกันขึ้นมาครองราชย์ คือ ราชวงศ์จิ้นซ่งฉีเหลียงเฉิน ส่วน

ทางเหนือชนกลุ่มน้อยครองอยู่ มีราชวงศ์ต่างๆ คือ เว่ยเหนือเว่ยตะวันตกฉีเหนือเว่ยตะวันตกโจวเหนือหรือเป่ย์โจว ในสมัยราชวงศ์เหนือใต้ มีบุคคลสำคัญผู้หนึ่ง คือ “พระโพธิธรรม” หรือ (ตาโมหรือตักม้อ) ผู้เป็นอาจารย์องค์แรกของพุทธศาสนานิกายเซ็น ที่เน้นการถ่ายทอดสัจธรรมจากจิตสู่จิต ท่านเข้ามาในสมัยราชวงศ์เหลียง (ใต้) รัชกาลของพระเจ้าเหลียงอู่ตี้ (เหลียงบูตี้) ฮองเต๋องค์นี้ศรัทธาในพุทธศาสนามาก แต่ถูกยกย่องเป็นปรีชาธรรมจากท่าน ทำให้ไม่พอใจมาก ท่านเห็นว่าคงจะคุยกันยาก จึงหยุดเสวนาด้วย ประวัติฮองเต๋องค์พระองค์นี้ มีบันทึกทางประวัติศาสตร์ไว้ว่า “ทรงสร้างความสำเร็จไว้มากมาย แต่ตอนท้ายสุด ได้ไปบำเพ็ญธรรมในป่าและในถ้ำ เพื่อขัดใช้หนี้กรรมเก่า ที่เคยสร้างไว้ในชาติก่อนกับลิง ซึ่งได้มาเกิดเป็นแม่ทัพ ก่อนบรรลุนิพพานต้องอดอาหารและสิ้นพระชนม์ชีพในถ้ำนั่นเอง เป็นยุคที่พระพุทธศาสนา ลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋าเกิดความขัดแย้งและปะทะกันอย่างรุนแรงที่สุด ชนชั้นปกครองในยุคนี้บางก็อุปถัมภ์พุทธ ทำลายเต๋า บางก็อุปถัมภ์เต๋า ทำลายพุทธ แต่ทั้งพุทธและเต๋าก็ไม่เคยถูกทำลายสิ้นไป ไม่นานก็กลับฟื้นตัวขึ้นใหม่ได้ทุกครั้งไป จนล่วงเข้ารัชสมัยจักรพรรดิถังไท่จงของราชวงศ์ถัง พระองค์ทรงดำเนินนโยบายอุปถัมภ์ทั้งสามศาสนาให้อยู่ควบคู่กันไป ผิดกับพระจักรพรรดิองค์ก่อนๆ ที่ยอมให้มีอยู่ได้เพียงศาสนาเดียว ถึงแม้ว่าในปลายรัชสมัยราชวงศ์ถัง จักรพรรดิถังอู่จงย้อนกลับมากวาดล้างพุทธอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม้อาจจะเปลี่ยนแปลงกระแสแห่งการปรองดองเพื่ออยู่ร่วมกันไปของสามศาสนาได้

นโยบายของจักรพรรดิถังไท่จง มีความสำคัญอย่างเอนกอนันต์ต่อการปรองดอง ประนีประนอมเข้าหากันของสามศาสนา นโยบายนี้ได้ดำเนินต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งนี้ ก็เพราะชนชั้นปกครองส่วนใหญ่มีความเห็นพ้องต้องกันว่า หลักปรัชญาของลัทธิขงจื้อนั้นเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการบริหารปกครองแผ่นดิน หลักพุทธธรรมมีคุณค่าประเสริฐเลิศล้ำในด้านปลูกฝังศีลธรรมและจริยธรรม ส่วนวิถีแห่งเต๋านั้น ดีสำหรับทำนุบำรุงร่างกายให้มีพลานามัยแข็งแรง อายุยืนยืน ในส่วนสามศาสนาเองนั้น จากการที่ได้ขัดแย้ง ขบเคี้ยวกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน จึงทำให้เกิดผลสะท้อนกลับถึงกันอย่างหยั่งลึก ทั้งพุทธศาสนา ลัทธิขงจื้อและเต๋าก็รับเอาอิทธิพลของอีกสองฝ่ายไว้ในสังคมเกิดกระแสความคิดที่จะ “รวมสามให้เป็นหนึ่ง” ขึ้น ด้วยเห็นว่าทั้งสามศาสนานี้ มีรากฐานความคิดที่เป็นเอกฉันท์อยู่ข้อหนึ่งซึ่งอาจรวมเข้ากันเป็นหนึ่งเดียวได้ คือ “การเน้นการฝึกทางจิตและการปลูกฝังคุณธรรม” พุทธศาสนาในระยะนี้สามารถหลอมตัวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมจีนได้อย่างสนิท และสามารถผูกกระชับจิตใจและศีลธรรมของชาวจีนไว้อย่างเหนียวแน่น การประสานเข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีน เราอาจจะวิเคราะห์จากความเป็นจริง ๒ ด้านคือ หนึ่งพุทธรับเอาแนวคิดของลัทธิขงจื้อและศาสนาเต๋าวไว้ในปรัชญาและทฤษฎีของตน สองลัทธิขงจื้อและศาสนาเต๋ารับเอาหลักธรรมของพุทธไว้ในปรัชญาของตน

พุทธศาสนารับเอาแนวความคิดของลัทธิขงจื้อและเต๋ามาเป็นของตน ทำให้เกิดพุทธนิกายที่เป็นลักษณะของจีนเองขึ้นกว่าสิบนิกาย นิกายที่สำคัญได้แก่ นิกายฮวาเอียนจงหรือที่เรียกว่านิกาย ฮว

ตั้งสกะ นิกายเถียนโจงที่เรียกว่านิกายสังฆธรรมปุณฑริก และนิกายฉันจงหรือนิกายเซนเป็นต้น พุทธนิกายที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ ส่งอิทธิพลออกไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะต่อปรัชญาของจีนในกาลต่อมา นิกายฮวาเอียนจงซึ่งนับถือและเผยแพร่พระคัมภีร์พุทธาวตสกะ มหาไวปุลยสูตร (Buddhāvataṃśka–MahāvaiṣṭyaSūtra) เป็นสำคัญนั้น ได้ผสมผสานเบญจจรรยา (เมตตา กตัญญู มารยาท ปัญญา สัจจะ) ของลัทธิขงจื้อให้เป็นหนึ่งเดียวกันกับเบญจศีลในพุทธศาสนา พุทธนิกายเถียนโจงซึ่งนับถือและเผยแพร่พระคัมภีร์สังฆธรรมปุณฑริกสูตรเป็นหลัก ได้เสนอทฤษฎีว่าด้วย "เวไนยสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีวิธีหลุดพ้นจากโอฆสงสารได้หลายวิถีด้วยกัน" โดยเนื้อแท้แล้ว ทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีที่เปิดหนทางปรองดองระหว่างพุทธกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนขึ้น ตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือนิกายฉันจง(เซน)ซึ่งนับถือคัมภีร์ลัทธิเต๋าตารสูตร คัมภีร์มหายานศรัทธาปาฐศาสตร์ เป็นต้น ได้เสนอทฤษฎีว่าคนเราอาจจะบรรลุโพธิสัตว์ภูมิได้โดยไม่จำเป็นต้องตัดทางโลก ทฤษฎีนี้โดยเนื้อแท้แล้วก็คือการรับเอาอิทธิพลลัทธิธรรมชาตินิคมลัทธิเต๋าและการทำตัวตามอารมณ์ของเสวียนเสวียน นิกายทั้งสามนี้ เจริญรุ่งเรืองและเป็นที่ศรัทธาบูชาในหมู่ชาวฮั่นมาก ตรงข้ามกับโยคะนิกายที่พระถังซำจั๋งนำเข้าไปในสมัยราชวงศ์ถัง แม้ว่าจะเคยเจริญมากในยุคหนึ่ง แต่ก็แพร่หลายอยู่เพียง ๓๐ ปีเท่านั้น ภายหลังพระถังซำจั๋งแล้วก็เสื่อมลง ทั้งนี้ ก็เพราะนิกายนี้ไม่ได้ผสมผสานเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนเข้าไว้ เป็นพุทธศาสนาแบบอินเดียแท้ จึงไม่เป็นที่นิยมของชาวจีนทั่วไป

ปัญหาเรื่อง"สมณะควรจะกราบไหว้กษัตริย์หรือไม่" ถูกนำมาถกเถียงอีกครั้งในยุคนี้ จักรพรรดิถังเกาจงเคยมีพระราชโองการให้พระภิกษุสงฆ์กราบไหว้พระจักรพรรดิและบิดามารดา แต่ถูกต่อต้านอย่างรุนแรงจากพระเถระทั้งปวง จึงจำต้องโอนอ่อนผ่อนปรนให้เป็นไหว้เฉพาะผู้บังเกิดเกล้าเท่านั้น แม้กระนั้นก็ดี ในสมัยราชวงศ์ถังตอนกลาง หนังสือที่พระเถระผู้ใหญ่มีถึงพระจักรพรรดิก็ได้เปลี่ยนสรรพนามที่ใช้เรียกขานตนเองว่า"ผินเซิง"(อาตมา) หรือ"ซาเหมิน"(สมณะ) เป็น"ฉิน"(ข้าพุทธเจ้า) และต่อมาในสมัยราชวงศ์หยวน เมื่อมีการชำระเรียบเรียงหนังสือ "ไปจิ้งซิงกฺย" ขึ้นใหม่ ก็ได้นำบทถวายพระพรพระจักรพรรดิเป็นบทประณามพจน์ ติดตามด้วยบทฉลองคุณบิดมารดา แล้วจึงถึงบทสวดดีพระพุทธรูป สดท้ายจึงเป็นบทอภิวาทน์เจ้านิกาย การขับเคี่ยวกันในปัญหานี้ ซึ่งเรื้อรังมาหลายร้อยปีก็เป็นอันยุติลงด้วยลักษณะนี้

การปรองดองกันของพุทธกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนในอีกด้านหนึ่งคือ ลัทธิขงจื้อและศาสนาเต๋าได้รับเอาหลักพุทธธรรมและพุทธปรัชญาไว้เป็นของตนมากมายเช่นกัน จนกลายเป็นพลังผลักดันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงของสองลัทธิดั้งเดิมของจีน ลัทธิเต๋านับแต่วิวัฒนาการเป็นศาสนาขึ้นแล้ว ก็ตั้งหน้าตั้งตาต่อต้านพุทธ แต่ถ้าว่าโดยระบบแนวคิดแล้ว เต๋าไม่อาจจะเทียบกับพุทธได้เลย ก่อนหน้านี้นี้ เต๋ามีคัมภีร์อะไรที่เป็นขึ้นเป็นอัน วัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนส่วนใหญ่ลัทธิขงจื้อสืบทอดไว้เกือบทั้งหมด เต๋าก็หันมารับและลอกเลียนเอาพุทธปรัชญาและทฤษฎีต่าง ๆ ของพุทธไว้มากมาย และนำมาดัดแปลงเป็นคัมภีร์ของตน จนอาจพูดได้ว่า คัมภีร์ต่าง ๆ ของ

แต่จำนวนมารับอิทธิพลของพุทธไว้ แม้ว่าจุดแสวงหาในขั้นบันปลายของพุทธกับเต๋าจะเป็นคนละชั่วก็ตาม เหยินจี้ฉี นักพุทธศาสตร์ชื่อดังยุคปัจจุบันของจีน มีความเห็นว่า ตรรกวิทยาและจิตวิทยาของพุทธปรัชญานั้นลึกซึ้ง ละเอียดยิ่งกว่าและมีความกระชับรัดกุมกว่าทั้งปรัชญาศัkdินาของจีน และเทววิทยาของยุโรปกลางมาก การแพร่เข้าสู่จีนของพุทธมีผลทำให้ลัทธิขงจื๊อหันมาปรับปรุง ปฏิรูปตนเองอย่างแข็งขัน จากการเป็นสำนักคิดกลายเป็นศาสนา ในสมัยราชวงศ์ซ่งและราชวงศ์หมิง ซึ่งเรียกกันว่า"ซ่งหมิงหลี่เสวีย" นี่คือนัยลักษณะที่บ่งบอกถึงความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนา ที่สามารถหลอมรวมตัวเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมจีน อิทธิพลของพุทธที่มีต่อลัทธิขงจื๊อ จะเห็นได้จากการที่ลัทธิขงจื๊อเปลี่ยนจุดยืนจากการให้ความสำคัญด้านสังคมและการเมืองมาเป็นการให้ความสำคัญในด้านฝึกฝนจิตใจและปลูกฝังคุณ-ธรรม บนรากฐานนี้ ลัทธิขงจื๊อได้กำหนดหนังสือที่จะใช้เป็นคัมภีร์ของตนให้แน่ชัดลงไป อันได้แก่ "เหมิงจื๊อต้าเสวีย จงยง หลุนอวี่ รวมเรียกว่า "ซื่อซุ"หรือ "หนังสือสี่เล่ม" หนังสือเหล่านี้กลายเป็นหนังสือคัมภีร์ของลัทธิขงจื๊อและต่อมาทางราชสำนักก็กำหนดให้หนังสือสี่เล่มนี้เป็นหนังสือที่เป็นบรรทัดฐานสำหรับปลูกฝังคุณธรรม ที่ผู้จะสอบเข้าเป็นขุนนาง ต้องเรียนรู้ให้ถ่องแท้ทุกคน และพุทธศาสนานิกายต่างๆ ในจีน มักจะย้าเรื่องจิตแท้ของคนว่า แก่นแท้ของจิตคนนั้นเป็นจิตบริสุทธิ์ แต่ต้องกลายมาไม่บริสุทธิ์เพราะถูกความเพ้อเจ้อ ความไร้แก่นสารครอบคลุม พุดง่ายๆ ก็คือ เพราะไปรับเอากิเลส ตัณหาและอุปาทานเข้าไว้ ทำให้มัวหมอง ปรัชญาแนวนี้ แต่เดิมนั้นไม่มีในปรัชญาของขงจื๊อ แต่มารับเอาไว้ในสมัยราชวงศ์ซ่งและสร้างปรัชญาว่าด้วย "จิตแห่งธรรมและจิตแห่งวัตถุ"ขึ้น อันเป็นปรัชญาที่พูดถึงการดำรงอยู่อย่างตรงข้ามของศีลธรรมกับกิเลสตัณหาและอุปาทาน พุทธปรัชญาว่าด้วยจิตแท้จึงเป็นแม่บทของปรัชญาเกี่ยวกับจิตของลัทธิขงจื๊อในยุคหลัง นอกจากจะส่งอิทธิพลต่อศาสนาต่างๆ ที่มีอยู่ในจีนแล้ว พุทธศาสนายังส่งผลกระทบในด้านคิตศาสตร์ นาฏยศาสตร์ ศิลปศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์และวรรณคดีจีนอย่างลึกซึ้งอีกด้วย และสังเคราะห์ลักษณะตารางทั้ง ๒ ประเด็นได้ ดังนี้

ประเด็นเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง

การเข้าสู่อาณาจักรของพุทธศาสนา

ราชอาณาจักรไทย

ราชอาณาจักรจีน

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ราชอาณาจักรไทย
กำหนดได้ ๓ ยุค

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ราชอาณาจักรจีน ไม่ได้
กำหนด

ผู้นำเข้ามาเผยแพร่

พระสงฆ์

พระสงฆ์

ระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่

๗๐๐ กว่าปี

๒๐๐๐ กว่าปี

นิกาย

ในอดีตมี ๒ นิกาย หายไปบางช่วง
และกลับมามีปัจจุบัน ๒ นิกาย เหมือนเดิม

ในอดีตและปัจจุบัน นิกายเดียว (เมื่อประมาณ
๒๐ ปี มานี้ มีนิกายเถรวาทสร้างวัดอยู่ที่ สิบ
สองปีนา

ผู้อุปถัมภ์ศาสนา

พระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์

ผู้คุ้มครองศาสนา

พระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์

การทำลายล้างพระพุทธศาสนา

ยังไม่เคยเกิดขึ้น

มากกว่า ๓ ครั้ง

สาเหตุที่เกิดการทำลายล้าง

-

ถูกต่อต้านจากลัทธิศาสนาเดิม

การเผยแพร่

พระมหากษัตริย์ส่งเสริม

พระมหากษัตริย์ส่งเสริม

๔.๒ วิเคราะห์เปรียบเทียบประวัติโดยสังเขปของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้

พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศหรือสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์บ้านพลูหลวง เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๓๒ แห่งราชอาณาจักรอยุธยา และเป็นพระมหากษัตริย์ในลำดับที่ ๔ แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง “พระองค์ทรงเป็นพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าเสือ มีพระนามเดิมว่า “เจ้าฟ้าพร” ทรงเป็นพระอนุชา ของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓” ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา “พระนามเดิมคือเจ้าฟ้าพร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) กับพระอัครมเหสี พระเชษฐาคือเจ้าฟ้าเพชรซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) เจ้าฟ้าพรประสูติเมื่อ พุทธศักราช ๒๒๒๔ ใน พุทธศักราช ๒๒๔๖ เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เรียกเจ้าฟ้าพรว่า พระบัณฑูรน้อย ในรัชกาลต่อมา สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าพระองค์นี้ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)”

รัชสมัยของพระองค์พุทธศาสนาเฟื่องฟูมาก พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งในกรุงศรีอยุธยาและในบรรดาหัวเมืองต่างๆ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในระยะปลายกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีผลกระทบต่อการสร้างชนชั้นและวิถีชีวิตของคนในระดับต่างๆ นั้น ได้ส่งผลไปถึงความคิดทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะ “ชนชั้นมูลนายที่มีความมั่งคั่งร่ำรวยขึ้นจากการประกอบการค้า ” จะมีความคิดความเชื่อที่ผูกพันอยู่กับสภาพแวดล้อมในโลกนี้มากขึ้น เชื่อในสติปัญญาความสามารถของมนุษย์มากขึ้น “การให้เหตุผลในเรื่องต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปจากเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงปรมาตถ์ (Absolute truth) มาเป็นเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงตามประสบการณ์มากขึ้น ลักษณะเหล่านี้แม้จะยังเห็นไม่ชัดแต่ก็กล่าวได้ว่าเริ่มมีปรากฏขึ้นแล้ว ตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็น คือ การนำเอาความรู้แบบใหม่ทั้งที่พัฒนาขึ้นในสังคม และที่รับจากภายนอกมาใช้ในการเอาชนะธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ ” แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในพลังความสามารถของมนุษย์ และเชื่อมั่นอย่างสูงในความรู้ที่ตนมีอยู่

พระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้ หรือ สมเด็จพระจักรพรรดิถังไท่จง มีพระนามเดิมว่า “หลี่ซื่อหมิน” ประสูติเมื่อ คริสต์ศักราช ๕๙๙ (พุทธศักราช ๑๑๔๒) โดยเป็นพระราชโอรสองค์รองของจักรพรรดิถังเกาจู่ฮ่องเต้ (หลี่หยวน) ได้ขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิถังไท่จง ขณะพระชนมายุ ๒๘ พรรษา

ทรงพระปรีชาสามารถทุกด้าน และเป็นพระจักรพรรดิองค์ที่สองแห่งราชวงศ์ถังของประเทศจีน สมัยยังไม่ได้ครองราชย์ได้ยึดถือหลักคำสอนของบรมครูขงจื้อ ในการปกครองประเทศจีน และทำให้ประเทศจีนในยุคที่พระองค์ทรงปกครองรุ่งเรืองที่สุดยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์ เป็นประเทศมหาอำนาจของโลกในยุคสมัยของพระองค์ราชวงศ์ถังยิ่งใหญ่มาหลาย “พระองค์มีพระราชอำนาจสูงสุด สามารถตัดสินพระทัยสั่งการใดๆ ก็ได้ แต่พระองค์มิได้ทรงปฏิบัติเช่นนั้น แต่จะทรงไต่ถามความเห็นของเหล่าเสนาบดี และที่ปรึกษาของพระองค์ก่อนที่จะตัดสินพระทัยเสมอ”

พระองค์มีที่ปรึกษาท่านหนึ่ง นาม เว่ยจิง ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่ปรึกษาของพี่ชายพระองค์ที่เป็นรัชทายาท และได้แนะนำให้พี่ชายของพระองค์ วางแผนสังหารพระองค์ เนื่องจากที่ปรึกษาท่านนี้มองเห็นว่า พระองค์จะเป็นภัยต่อการขบถยึดราชบัลลังก์ของพี่ชาย เนื่องจากถึงไถ่จงเหนือขึ้นกว่า จึงวางแผนซ่อนแผน แทนที่พระองค์จะถูกสังหาร พี่ชายของพระองค์กลับถูกปลิดพระชนม์ชีพแทน แต่ถึงไถ่จงรับสั่งมิให้ทหารของพระองค์ทำร้ายที่ปรึกษาผู้นั้น นอกจากไม่ทำร้ายแล้ว พระองค์ยังทรงแต่งตั้งเขาขึ้นเป็นประธานที่ปรึกษา ตามที่ แม็กแนร์ เอมี (McNair, Amy) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระราชนัดดา ได้รับการยกย่องจากนักประวัติศาสตร์ให้เป็นมหาจักรพรรดิของจีน

พระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้ ทรงสวรรคตลงเมื่อปี คริสต์ศักราช ๖๔๙ (พุทธศักราช ๑๙๙๒) ขณะพระชนม์ได้ ๕๐ พรรษา องค์รัชทายาทนามว่า “หลี่จื้อ” ได้ขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิพระนามว่า “ถังเกาจง” และมีบทบาทด้านพระพุทธศาสนาสืบต่อจากพระบิดาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในช่วงเวลาต่อมา

๔.๓ เปรียบเทียบการอุปถัมภ์คุ้มครองและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ของพระเจ้าอู่หวู่บรมโกศกับพระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้

พระมหากษัตริย์ของจีนและไทยอยู่ในฐานะเหนือกว่าปวงชน เป็นนักรบ นักปกครอง หัวหน้าครอบครัว และเป็นผู้ชี้แนะสังคม เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรไทย แม้ว่าทั้ง ๒ ประเทศจะมีระยะเวลาการกำเนิดประเทศที่ต่างกันอย่างมาก เพราะยุคก่อนประวัติศาสตร์ของจีนจนถึงประวัติศาสตร์ราชวงศ์และปัจจุบัน กินเวลากว่า ๔,๐๐๐ ปี เริ่มต้นด้วยประวัติศาสตร์จีนโบราณที่มีก่อน พุทธศักราช และคริสต์ศักราช ๒๕๐๐ แล้วค่อยวิวัฒนาการมาจนเป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์ จนเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ราชวงศ์ ยุคต้นๆ ก่อนพุทธศักราช ๑๐๐ ราชอาณาจักรจีนไม่รู้จักพระพุทธศาสนา แต่หลัง พุทธศักราช ๓๐๐ เป็นต้นมา พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักของชนชาติจีนอย่างกว้างขวาง พระพุทธศาสนาที่เข้าสู่ประเทศจีนเป็นพระพุทธศาสนาแบบนิกายมหายาน พุทธศักราช ๖๐๘ ในสมัยของพระเจ้าจักรพรรดิเม่งเต้แห่งราชวงศ์ฮั่น พระเจ้าได้จัดส่งคณะทูต ๑๘ คน ไปสืบพระพุทธศาสนาในอินเดีย คณะทูตชุดนี้ได้เดินทางกลับประเทศจีนพร้อมกับพระภิกษุ ๒ รูป คือ “พระกาศยปมาตังคะ และพระธรรมรักษ์” พร้อมพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง พร้อมด้วยคณะทูตมาถึงนครโลยาง พระเจ้าฮั่นเม่งเต้ ได้ทรงสั่งให้สร้างวัดเพื่อเป็นที่อยู่ของพระทั้ง ๒ รูป มีชื่อว่า “วัดแป๊ะเปี๊ยะ แปลว่า วัดม้าขาว” เพื่อให้เป็นอนุสรณ์แก่ม้าตัวที่บรรทุกพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากับพระเถระทั้งสอง หลังจากนั้นพระปาศยมาตังคะ กับพระธรรมรักษ์ได้แปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นภาษาจีนเล่มแรกในสมัยราชวงศ์ฮั่น แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเป็นที่เลื่อมใสแต่ก็ยังจำกัดอยู่ในวงแคบคือ ในหมู่ข้าราชการและชนชั้นสูงแห่งราชสำนักเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่แพร่หลายในหมู่ประชาชนชาวเมือง เพราะชาวจีนส่วนใหญ่ยังคงนับถือลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋า จนกระทั่งเมื่อนักปราชญ์ผู้มีความสามารถยิ่งได้แสดงหลักธรรมของพระพุทธศาสนาให้ชาวเมืองได้เห็นถึงความจริงแท้อันลึกซึ้งของพระพุทธศาสนาเหนือกว่าลัทธิเดิม กับอาศัยความประเสริฐอันบริสุทธิ์ของพระสงฆ์เป็นเครื่องจูงใจให้ชาวจีนเกิดศรัทธาเลื่อมใส จนทำให้ชาวเมืองหันมานับถือพระพุทธศาสนามากกว่าลัทธิศาสนาอื่นๆ พระพุทธศาสนาจึงได้เจริญรุ่งเรืองมาเป็นลำดับ

ยุคราชวงศ์ถัง (พุทธศักราช ๑๑๖๑-๑๔๕๐) พระพุทธศาสนาเจริญสูงสุด เพราะได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าจักรพรรดิตลอดจนนักปราชญ์ราชบัณฑิตต่างๆ โดยมีการสร้างวัดขึ้นหลายแห่ง และมีการแปลพระสูตรจากภาษาบาลีเป็นภาษาจีนมากมาย แต่พระพุทธศาสนาเริ่มเสื่อมลงเมื่อพระเจ้าบู๊จิ้นขึ้นปกครองประเทศ เพราะพระเจ้าบู๊จิ้นทรงเลื่อมใสในลัทธิเต๋า พระองค์ได้ทำลายพระพุทธศาสนา เช่น ให้ภิกษุ ภิกษุณี ลาสิกขาบท ยึดวัด ทำลายพระพุทธรูป เผาศัมภีร์ พระพุทธศาสนาไม่ได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก เริ่มเสื่อมลงตั้งแต่บัดนั้น สำหรับราชอาณาจักรไทย เริ่มต้นเมื่อ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ พร้อมกับการเกิดของสุโขทัย ส่งผลให้ละโว้ภายใต้ประเทศราชของ ขอมโบราณ ถูกลดบทบาทลงไป แต่ไม่ได้เสื่อมสลายไปทีเดียว หากยังคงรักษารูปแบบความเจริญทางด้านศิลปะวิทยาการไว้ และพัฒนาต่อเนื่องขึ้นมา จนถึงพุทธศักราช ๑๘๙๓ กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแห่งใหม่ของไทย ก่อตั้งราชอาณาจักรแห่งใหม่ ณ ดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง แห่งราชวงศ์อู่ทอง) และมีอายุยืนยาวอยู่ถึง ๔๑๗ ปี มีวงศ์กษัตริย์ปกครอง ๕ ราชวงศ์ รวมกษัตริย์ได้ ๓๓ พระองค์ พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาเป็นนิกายเถรวาทแบบลังกา “การปกครองโดยระบบกษัตริย์เป็นวัฒนธรรมที่ไทยรับมาจากอินเดียพร้อมกับการรับวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาโดยได้ผสมผสานแนวคิดหลัก๓ประการเข้าด้วยกันคือ “แนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่เชื่อว่ากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพแนวคิดในพุทธศาสนาที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีสถานะเปรียบประดุจพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรพรรดิราชหรือธรรมราชาที่ก่อปรด้วยราชธรรมหลายประการอาทิทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการแนวคิดทั้งสองประการดังกล่าวนี้อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดประการที่สามคือการปกครองแบบพ่อปกครองลูกตั้งปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยด้วยเหตุนี้จึงทำให้การปกครองโดยระบบกษัตริย์ของไทยมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างจากประเทศอื่น”^{๑๑}

พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ได้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างดียิ่งตลอดมา โดยทรงอุปถัมภ์ในทุกๆ ด้าน คือ ด้านศาสนธรรมก็ได้ทรงอุปถัมภ์ การชำระและจารึกพระไตรปิฎก การศึกษาพระปริยัติธรรม ตลอดจนการปฏิบัติธรรม ด้านศาสนบุคคลก็ได้ทรงอุปถัมภ์คณะสงฆ์และการสถาปนาพระราชาคณะ ด้านศาสนวัตถุก็ได้ทรงอุปถัมภ์การสร้าง และการทะนุบำรุงถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งทรงพระราชทานวิสุงคามสีมาให้แก่วัดในพระพุทธศาสนาพระมหากษัตริย์รวมถึงประชาชนทุกชนชั้นในสมัยต่างๆ ของไทย รวมทั้งกรุงศรีอยุธยา ต่างนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประจำอาณาจักร คือ พุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างใดก็ตาม ประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังมีความเชื่อในเรื่องของวิญญาณ ภูตผีปีศาจ และพระพุทธศาสนาแบบมหายานเจือปนอยู่บ้างบางส่วนด้วย สถาบันพระมหากษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักรต่างๆ ที่ผ่านมารวมทั้งกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ยังยังต้องทำหน้าที่ในการอุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนาเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมต่างๆ ก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากในสมัยก่อนทำให้มีการนำเอาความเชื่อของทางศาสนาฮินดูและพราหมณ์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรม และเชื่อว่าเป็นการสร้างอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระองค์ได้ ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยาเป็น

^{๑๑}พระราชนิพนธ์คำนำสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ใน **พระมหากษัตริย์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๔), หน้า ๔.

การผสมผสานระหว่างหลัก “ธรรมราชา” และ “เทวราชา” เข้าด้วยกัน อันเป็นผลให้กษัตริย์ไทยถูกยกย่องให้ยิ่งใหญ่เทียบเคียงกับเทพ ตามหลักของศาสนาพราหมณ์ในตัวเอง

ฐานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ของจีน เป็นเสมือนเทพ หรือบุตรสวรรค์ มีบทบาทชี้นำสังคม เป็นต้นแบบทางสังคม จักรพรรดิจีน หรือเรียกว่า ฮองเต้ (ฮกเกี้ยน) อว่งตี้ (แต้จิ๋ว) หรือ หวงตี้ (จีนกลาง) ผู้สถาปนาตำแหน่งนี้ขึ้นมาคือ สมเด็จพระจักรพรรดิฉินซีฮองเต้เป็นฮองเต้พระองค์แรก ก่อนสมัยราชวงศ์จินหรือฉิน ประเทศจีนได้ถูกแบ่งเป็นแว่นแคว้นต่างๆ มากมาย และแต่ละแคว้นจะมีผู้ปกครอง เรียกว่า อ๋อง แปลว่า กษัตริย์ นับแต่สมัยราชวงศ์ฉิน ฮองเต้ได้รับการเคารพดุจโอรสสวรรค์ คือเปรียบเสมือนได้รับอำนาจจากสวรรค์มาให้ปกครองประชาชน ตามหลักการ “สูงสุดโอรสสวรรค์ ล่างสุดนั้นประชาราษฎร” การสืบทอดตำแหน่งฮองเต้มักอยู่ในรูปแบบจากบิดาไปยังบุตรโดยคำว่า ฮองเต้ หรือ หวงตี้ ถ้าแปลตรงตัวจะสามารถแปลได้ว่า “ผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่” (หวง ผู้ทรงศักดิ์/ตั้งองค์อธิปัตย์) โดยนำมาจากพระนามฮองเต้องค์แรก คือ ฉินซีฮองตี้ฮองเต้พระองค์สุดท้ายของประเทศจีนคือ จักรพรรดิซ่งเซียน หรือ หยวน ซื่อไซ แต่ไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชน แต่ฮองเต้พระองค์สุดท้ายที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนคือ สมเด็จพระจักรพรรดิผู่อี๋ แห่ง ราชวงศ์ชิง

พระจักรพรรดิแห่งราชวงศ์ของจีนแม้ว่าจะไม่มีบทบาทที่ยอมรับว่ามีความสำคัญต่อศาสนาพุทธในทุกพระองค์ หน้าที่ยังทำลายพระพุทธรูปศาสนาอย่างร้ายแรงแม้แต่ยุคราชวงศ์ถัง พระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จงองค์ฮองเต้ลำดับที่ ๒ แห่งราชวงศ์ถัง พระองค์ได้อุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า แต่หลังจากที่พระองค์สวรรคตไม่นาน กษัตริย์ลำดับต่อๆ มาในการขับเคลื่อนระหว่างพุทธกับเต๋านั้น เต๋าก็เปรียบในด้านที่เป็นวัฒนธรรมของจีนเอง จึงพยายามเข้าครอบงำความรู้สึกในด้านชาตินิยมของชนในชาติด้วยการตอกย้ำว่า พุทธนั้นเป็นศาสนาต่างชาติต่างแดน นอกจากนี้บางครั้งเต๋ายังยึดอำนาจพระจักรพรรดิอันเป็นอำนาจสูงสุดมากวาดล้างทำลายพุทธ ในประวัติศาสตร์เคยมีเหตุการณ์กวาดล้างพุทธศาสนาหวังจะให้สิ้นสุดไปถึง สามครั้ง เรียกกันว่า “ภัยจากชั้นอุ” “ชั้นอุ” หมายถึงจักรพรรดิไ่อยู่ดีในสมัยราชวงศ์เว่ย จักรพรรดิโจวู่ตี้ในสมัยราชวงศ์เป่ย์โจว และจักรพรรดิถังอู่ตี้ในสมัยราชวงศ์ถัง การกวาดล้างทั้ง ๓ ครั้งนี้ นอกจากจะมีปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นมูลเหตุแล้ว ยังมีการต่อสู้ระหว่างพุทธกับเต๋าก็เป็นปัจจัยสำคัญรวมอยู่ด้วยพระเจ้าบูจงขึ้นปกครองประเทศ เพราะทรงเลื่อมใสในลัทธิเต๋า ทรงสั่งทำลายวัดกว่า ๔ ,๖๐๐ วัด ทำลายเจดีย์และวิหารกว่า ๔๐,๐๐๐ แห่ง บังคับให้ภิกษุและภิกษุณีสึกมากกว่า ๒๖๐ ,๐๐๐ รูป สมัยพระเจ้าซิงจงทรงบังคับให้ภิกษุครองจีวรแบบเต๋า บางยุคหน่วยงานราชการขายบัตรอุปสมบท คนมีศรัทธาแต่ไม่มีเงินก็ไม่ได้บวชพระภิกษุต้องเสียภาษี ยกเว้นผู้พิการหรือมีอายุ ๖๐ ปี เช่น รัชกาลพระเจ้ายิ่นจงในปี พุทธศักราช ๑๕๗๘ ก่อนที่ราชอาณาจักรไทยแห่งแรกจะกำเนิด หรือราชอาณาจักรสุโขทัย ประมาณ ๓๐๐ กว่าปี

เสถียร โพธิ์นันทะ ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า เฉพาะคัมภีร์ฝ่ายมหายานซึ่งต้นฉบับสันสกฤตที่ตกค้างเหลืออยู่ในปัจจุบันมีไม่ถึง ๑ ใน ๑๐ เพราะเมื่อพวกข้าศึกต่างศาสนารุกรานเข้ามาในอินเดียได้เที่ยวเผาวัดวาอารามของพระพุทธศาสนา ทำลายพระไตรปิฎกเสียมากกว่ามก มหาวิทยาลัยนาลันทาและมหาวิทยาลัยวิกรมศิลา ซึ่งเป็นสถาบันศึกษาพระพุทธศาสนาสูงสุดในสมัยนั้น ก็ถูกเผาเสียปนเปื้อนคัมภีร์ต่างๆ จึงสูญหายไปมาก ที่ยังเหลือตกค้างอยู่บ้าง ก็เป็นด้วยภิกษุสงฆ์พาหนีไป กับหลบหนารุณภัยเข้าไปอยู่ในเนปาลบ้าง ในทิเบตบ้าง ประกอบทั้งเมื่อสมัยพระพุทธศาสนา แพร่หลายเข้าไปในประเทศเหล่านี้ซึ่งอยู่ในเนปาลบ้าง ในทิเบตบ้าง ประกอบทั้งเมื่อสมัยพระพุทธศาสนา แพร่หลายเข้าไปใน

ประเทศเหล่านี้ได้พาคัมภีร์สันสกฤตมาเป็นต้นฉบับ พอจะหาได้บ้างที่ตกค้างเหลืออยู่ในเนปาลทิเบต จีน และญี่ปุ่น แต่หาพบใน เนปาลกับทิเบตมากกว่าแห่งอื่นและส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์นิกายมนตรยาน โชคดีที่คัมภีร์ สันสกฤตของลัทธิมหายานได้ถูกแปลถ่ายไว้ในภาษาจีนเป็นอันมาก การศึกษาลัทธิ มหายานจึงจำเป็นต้องผ่านทางภาษาจีน ในหนังสือประมวลสารัตถะพระไตรปิฎก แต่งครั้งราชวงศ์หรง วน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้บอกจำนวนคัมภีร์ในพระไตรปิฎกจีนพากย์ไว้ ดังนี้

๑. พระสูตรฝ่ายมหายาน ๘๙๗ คัมภีร์ ๒,๙๘๐ ผูก
๒. พระวินัยฝ่ายมหายาน ๒๘ คัมภีร์ ๕๖ ผูก
๓. ศาสตร์ฝ่ายมหายาน ๑๑๘ คัมภีร์ ๖๒๘ ผูก
๔. พระสูตรฝ่ายสาวกยาน ๒๙๑ คัมภีร์ ๗๑๐ ผูก
๕. พระวินัยฝ่ายสาวกยาน ๖๙ คัมภีร์ ๕๐๔ ผูก
๖. ศาสตร์ฝ่ายสาวกยาน ๓๘ คัมภีร์ ๗๐๘ ผูก

รวมทั้งสิ้นเป็น ๑,๔๔๑ คัมภีร์ ๕,๕๘๖ ผูก แต่จำนวนคัมภีร์ในพระไตรปิฎกจีนพากย์นี้ ขำระกันหลายครั้งหลายคราว จำนวนคัมภีร์กับจำนวนผูกเปลี่ยนแปลงไม่เสมอกันทุกคราว ในหนังสือ ว่าด้วยสารัตถะความรู้จากการศึกษาพระไตรปิฎกแต่งครั้งราชวงศ์หมิง ได้แบ่งหมวดพระไตรปิฎก เพื่อ สะดวกแก่การศึกษา ดังนี้

๑. หมวดอวตังสกะมีพระสูตรใหม่สูตรหนึ่งเป็นหัวใจคือ พุทธาวตังสกะมหาไวปุละย สูตร ๘๐ ผูก และมีสูตรปกิณณะย่อยๆ อีกหลายสูตร
๒. หมวดไวปุละยมีพระสูตรใหญ่เชื่อมहारदनกฎสูตร ๑๒๐ ผูก เป็นหัวใจ นอกนั้นก็ มี มหาสังคีตสูตร ๑๐ ผูก มหายานโพธิสัตว์ปิฎกสูตร ๒๐ ผูก ตถาคตอจินไตยรหัสยมมหายานสูตร ๓๐ ผูก สุวรรณประภาสสูตร ๑๐ ผูก กรุณาปุณทริกสูตร ๑๑ ผูก มหายานมหาสังคีตจิตตกรรมภทจักรสูตร ๑๐ ผูก มหาไวปุละยมหาสังคีตโพธิสัตว์พุทธานุสสติสมาธิสูตร ๑๐ ผูก จันทร ประทีปสมาธิสูตร ๑๑ ผูก ลัง กาวตารสูตร ๗ ผูก สันธิโรจนาสูตร ๕ ผูก วิเศษจินดาพรหมปุจฉาสูตร ๔ ผูก อักโขภยพุทธเกษตรสูตร ๒ ผูก โภชัยคุรุไวฑูรย์ประภาสปุรวประณิธานสูตร ๒ ผูก มโยปมสมาธิสูตร ๓ ผูก ศรีมาลาเทวีสิงหนาท สูตร ๑ ผูก อมิตายุธยานสูตร ๑ ผูก มหาสุชาวตีวญสูตร ๒ ผูก อจินไตยประภาสโพธิสัตว์นิทเทสูตร ๑ ผูก สุรางคมสมาธิสูตร ๓ ผูก วิมลกีรตินิทเทศสูตร ๓ ผูก และอื่นๆ อีกมาก สูตรนัก อนึ่งคัมภีร์ฝ่ายลัทธิ มนตรยานก็จัดสงเคราะห์ลงในหมวดไวปุละยนี้ มีพระสูตรสำคัญ เช่น มหาไวโรจนาสูตร ๗ ผูก เอก อักขระพุทธอุษราชาสูตร ๖ ผูก มหามณีวิปุละยวิมาน วิศุศุภประดิษฐานคุหยปรมรหัสยะกัลปราช ธารณิสูตร ๓ ผูก สุสิทธิกรสูตร ๓ ผูก วชรเสขสูตร ๗ ผูก โยคมหาตันตระราชาสูตร ๕ ผูก , มหามรจิ โพธิสัตว์สูตร ๗ ผูก วชรเสข ะประโยคโหมตันตระ ๑ ผูก มหาสุวรรณมยุรีราชาธารณิสูตร ๒ ผูก
๓. หมวดปรัชญามีพระสูตรใหญ่ ชื่อมหาปรัชญาปารมิตาสูตร ๖๐๐ ผูก เป็นหัวใจ และมีสูตรปกิณณะ เช่น ราชไมตรีโลกपालปารมิตาสูตร ๒ ผูก วชรปรัชญาปารมิตาสูตร ๑ ผูก เป็น อาทิ
๔. หมวดสัทธรรมปุณฑริกมีพระสูตรใหญ่ ชื่อสัทธรรมปุณฑริกสูตร ๘ ผูก เป็นหัวใจ และมีสูตรปกิณณะ เช่น อนิวัตรธรรมจักรสูตร ๔ ผูก วชรสมาธิสูตร ๒ ผูก มหาธรรมเถรีสูตร ๒ ผูก สมันตภัทรโพธิสัตว์จริยธรรมยานสูตร ๑ ผูก เป็นอาทิ

๕. หมวดปริณิรวางมีพระสูตรใหญ่ ชื่อมหาปริณิรวางสูตร ๔๐ ผูก เป็นหัวใจ มีสูตรปกิณณะ เช่น มหากรุณาสูตร ๕ ผูกมหามายาสูตร ๒ ผูกมหาเมฆสูตร ๔ ผูกอันตรภาวสูตร ๒ ผูก^{๑๒}

พระคัมภีร์เหล่านี้ เกิดขึ้นในรัชสมัยจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้และสมัยหลัง บางส่วนถูกทำลาย บางส่วนกระจัดกระจายไปอยู่ในที่ต่างๆ กว่าจจะรวบรวมได้ก็ใช้เวลาเป็น ๑๐๐ๆ ปี การทำลายเกิดจากภายในของจีนเอง ต่างจากราชอาณาจักรไทย ไม่เคยเกิดเหตุการณ์แบบนี้กับพระพุทธศาสนา พระเจ้าแผ่นดินของไทยเป็นพุทธมามกะ ทุกพระองค์ล้วนผ่านการบวชเรียนและอบรมบ่มเพาะด้านหลักคำสอนจากพุทธศาสนาอย่างดี การทำลายล้างพระสงฆ์ในพุทธศาสนาไม่เคยเกิดขึ้น นอกจากชาวต่างชาติที่แอบอ้างสถาบันและอิทธิพลที่ตนมีที่ทลาย และสร้างความเสียหายให้กับสังคมประเทศชาติ เน้นเกิดจากการทำลายตัวเองของกลุ่มพระสงฆ์เองที่ประพฤติผิดจนสังคมไม่อาจทนดูได้ จำเป็นต้องกวาดล้างและหยุดการกระทำนั้น ซึ่งมีมากสำหรับเหตุการณ์เช่นนี้ ในสังคมสงฆ์ของราชอาณาจักรไทย

ประเด็นที่สำคัญ คือ “ประเทศไทยและกลุ่มประเทศในเอเชียใต้หรือชนชั้นกษัตริย์อันเป็นผู้ปกครองรัฐต่างๆ บนภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างก็ได้รับเอกราบและมาตรฐานทางศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทไปเป็นแนวทางสำคัญในการปกครองบ้านเมือง เพื่อเป็นหลักประกันความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของสถานะความเป็นกษัตริย์อันเรียกว่า “ราชธรรม” ราชธรรมหลักของพุทธกษัตริย์บนภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ประกอบด้วย ทศพิธราชธรรมหรือราชธรรม ๑๐ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ราชธรรม ๑๐” “ทาน สีล ปริจาค อาชว มหัทธ ตป อภิกโร อวิหิงส ขนติญจ อวิโรธ” ขยายความได้ว่า ๑) ทาน (ทาน) หมายถึง การให้ การเสียสละ นอกจากเสียสละทรัพย์สิ่งของแล้ว ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่ผู้อื่นด้วย ๒) สีล (ศีล) หมายถึง ความประพฤติที่งดงาม ทั้งกาย วาจา และใจ ให้ปราศจากโทษทั้งในการปกครอง อันได้แก่ กฎหมายและนิติราชประเพณี และในทางศาสนา ๓) บริจาค (ปริจาค) หมายถึง การเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อความสุขส่วนรวม ๔) ความซื่อตรง (อาชว) หมายถึง ความซื่อตรงในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ดำรงอยู่ในสัตย์สุจริต ๕) ความอ่อนโยน (มหัทธ) หมายถึง การมีอัธยาศัยอ่อนโยน เคารพในเหตุผลที่ควร มีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโส และอ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า ๖) ความเพียร (ตป) หมายถึง มีความอุตสาหะในการปฏิบัติงาน โดยปราศจากความเกียจคร้าน ๗) ความไม่โกรธ (อภิกโร) หมายถึง ความไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ ไม่มุ่งร้ายผู้อื่น แม้จะลงโทษผู้ทำผิด ก็ทำตามเหตุผล ๘) ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา) หมายถึง การไม่เบียดเบียนหรือบีบบังคับ ไม่ก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น ๙) ความอดทน (ขันติ) หมายถึง การมีความอดทนต่อสิ่งทั้งปวง รักษาอาการกาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อย ๑๐) ความยุติธรรม (อวิโรธ) หมายถึง ความหนักแน่น ถือความถูกต้อง เที่ยงธรรมเป็นหลัก^{๑๓}

^{๑๒}ดูรายละเอียดได้ใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติพระไตรปิฎกฉบับจีนพากย์, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑-๔๑.

^{๑๓}พ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒; พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๐/๖๒.

หลักทศพิธราชธรรมแม้ว่าจะเป็นราชธรรม คือ เป็นหลักปฏิบัติของพระเจ้าแผ่นดินหรือพระจักรพรรดิ ในมิติพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่สามารถใช้ร่วมกันได้กับข้าราชการในระดับปฏิบัติการระดับต่างๆ เพราะหลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักสากล และการปฏิบัติราชการตามหลักทศพิธราชธรรมของข้าราชการและเจ้าหน้าที่ทุกคนจะต้องมีไว้ในตัวเอง คือ “การมีคุณธรรมและจริยธรรม ใช้ศีลเป็นเครื่องมือให้เกิดสมาธิ และใช้สมาธิก่อให้เกิดปัญญา การเป็นผู้ให้ เป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม ทั้งกาย วาจา และจิตใจ มีการเสียสละหรือบริจาคสิ่งของต่าง ๆ มีความซื่อตรง คือความซื่อสัตย์ ปฏิบัติภารกิจหน้าที่โดยสุจริต มีความจริงใจ มีอัธยาศัยไมตรี อ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่งในตน และในงานนั้น เป็นผู้ที่มีความหนักแน่นคือการแผดเผากิเลสตัณหาให้เข้ามาครอบงำจิตใจ ระวังภัยภัยข่มใจ รู้จักความรู้สึกผิดชอบชั่วดี โดยการใช้เมตตาธรรม คือความไม่โกรธ ไม่เบียดเบียน การให้อภัยบุคคลอื่น เป็นผู้ที่มีความอดทนในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และอดทนต่อการกล่าววาติเตียนของผู้อื่นและคนรอบข้าง ซึ่งจะเห็นว่าการประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีนั้นกระทำได้อย่างเนื่องจากสภาพแวดล้อมสิ่งจูงใจทั้งหลายที่อยู่รอบตัวเราเป็นตัวแปรที่สำคัญ สังคมมุ่งเน้นความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าจิตใจ และสาเหตุของการกระทำความผิดต่างๆ นั้นเกิดจากการที่บุคคลนั้นขาดคุณธรรมหรือจริยธรรม เช่น การละเว้นการปฏิบัติตามหน้าที่ หรือการฉ้อราษฎร์บังหลวงก็ล้วนแต่มีสาเหตุมาจากการขาดคุณธรรมและจริยธรรมทั้งสิ้น ดังนั้น เราจะต้องอบรมและส่งเสริมให้ความรู้ความเข้าใจกับบุคคลในครอบครัวถึงเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมก่อน เพื่อจะได้นำไปประพฤติปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน เมื่อบุตรหลานเติบโตขึ้นมาก็จะเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมและจริยธรรม เป็นข้าราชการหรือพลเมืองที่ดีของประเทศชาติต่อไป จึงขอให้ทุกคนมีสติ หนักแน่นในคุณธรรมและจริยธรรม ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว ยึดมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงามในการครองตนให้ได้มากที่สุด เพื่อสืบทอดหลักพุทธศาสนาที่สังคมไทยยึดถือปฏิบัติกันมา

พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าจักรพรรดิ พึงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของเช่นเดียวกับผู้ปกครองบ้านเมือง ให้การปกครองนั้นมีความเป็นไปโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี “ความเป็นจริงแล้วทศพิธราชธรรมนี้ไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น บุคคลธรรมดาสามัญที่ต้องปกครองดูแลคนหมู่มากก็พึงปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ได้นอกจากทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการแล้ว ราชธรรมสำคัญอีกประการหนึ่งสำหรับความเป็นพุทธกษัตริย์คือจักรวรรดิวัตร ๑๒ คือ ธรรมอันเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีแนวคิดและหลักคำสอนอันเป็นพระราชาจริยานุวัตรสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิราช หรือพระราชา ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองประชาชนทรงถือและอาศัยธรรมข้อนี้เป็นธงชัยร่วมกับทศพิธราชธรรมและราชสังคหวัตถุ ๔ สำหรับทรงดำเนินกุศลบายและวิโสภายในการปกครองบ้านเมืองหลักราชสังคหวัตถุ ๔ หรือสังคหวัตถุของพระราชาเป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนหลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระมหากษัตริย์และนักปกครองประกอบด้วย

- ๑) สัสสมณะ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร
- ๒) ปุริสสมณะความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมี

๓) สัมมาปาสะ (ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชยกรรม

๔) วาชเปยะ หรือ วาจาเปยยะ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดื่ม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ^{๑๔}

หลักราชสังคหวัตถุ ๔ นี้ เป็นหลักคำสอนเพื่อให้พระเจ้าจักรพรรดิหรือพระมหากษัตริย์ ในพระพุทธศาสนา ในศาสนาพราหมณ์ โดยกล่าวถึงคำศัพท์เดียวกัน แต่ชี้ถึงความหมายอันชอบธรรม ที่ต่างออกไปธรรมหมวดนี้ ว่าโดยศัพท์ตรงกับ มหายัญ ๕ ของศาสนาพราหมณ์ คือ

(๑) อัสสเมธะ (การฆ่าม้าบูชายัญ)

(๒) ปุริสเมธะ (การฆ่าคนบูชายัญ)

(๓) สัมมาปาสะ (ยัญอันสร้างแท่นบูชาในที่ซึ่งว่างไม่ล่อดบังไปหล่นลง)

(๔) วาชเปยะ (การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อ)

(๕) นิรักคพะ หรือ สรรพเมธะ (ยัญไม่มีลิมสลัก คือ ทัวไปไม่มีขีดขั้นจำกัดการฆ่า ครบทุกอย่างบูชายัญ)^{๑๕}

หลักมหายัญ ๕ ที่พระราชพิงบุชาตามหลักศาสนาพราหมณ์นี้ พระพุทธศาสนาสอนว่า เดิมทีเดียวเป็นหลักการสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อ ผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน ความหมายที่พึงต้องการซึ่งพระพุทธศาสนาสั่งสอน ๔ ข้อแรก มีดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนข้อที่ ๕ ตามหลักสังคหวัตถุ ๔ นี้ว่าเป็นผล ไม่มีลิมกลอน หมายความว่า บ้านเมืองจะสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน

พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัยและล้านนาที่เกิดขึ้นในช่วงต้นพุทธ ศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นยุคแรกรับพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เข้ามาประดิษฐานใน ประชาคมรัฐของคนไทย มาจนถึงยุคอาณาจักรอยุธยาที่แรกสถาปนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และประสบความสำเร็จในการผนวกเอาแคว้นสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งจนเกิดเป็นพระราชอาณาจักร สยามอันเป็นรากฐานของความเป็นประเทศไทยสืบมาจนถึงปัจจุบันสมัย ตลอดจนพระมหากษัตริย์ ไทยแห่งกรุงธนบุรี และพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ซึ่งยัง ดำรงพระราชสถานะเป็นพระ ประมุขของประเทศไทยในปัจจุบันนี้ล้วนดำรงอยู่ในสถานะความเป็น “พุทธกษัตริย์” มีราชธรรมใน พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำกับการประพฤติพระองค์มาโดยตลอด แม้ว่าในบางรัชสมัย พระมหากษัตริย์บางพระองค์อาจทรงแสดงพระราชสถานะและบุญบารมีส่วนพระองค์ในลักษณะ ต่างๆ อันเป็นสมมติสถานะจากคติความเชื่อในศาสนาต่างๆ ที่เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนประเทศ ไทยปัจจุบันก่อนสมัยที่คนไทยจะประสบความสำเร็จในการสร้างบ้านแปงเมืองเป็นประชาคมรัฐ เช่น การแสดงพระองค์เป็นสมมติเทพ เป็นเทวราชาอันเป็นการสมมติในคติของพราหมณ์ การสมมติ พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลตามคติใน พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน หรือแม้การสมมติพระองค์เป็น “พระศรีสรรเพชญ์” เสมอด้วยสมเด็จพระ

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๕๑/๑๑๐; อ.จ.ตฤก. ๒๑/๓๙/๕๔; อ.จ.อ.ม.ม. ๒๓/๙๑/๑๕๒.

^{๑๕} พ.อ.ติ. (ไทย) ๒๕/๒๐๕/๒๔๖; พ.ส. ๒๕/๓๒๓/๓๘๓.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นพระเจ้ามหาจักรพรรดิราช อันเป็นคติในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทก็ดี พระมหากษัตริย์ไทยทุกยุคสมัยล้วนทรงเคารพในพระศรีรัตนตรัย และยอมรับการอยู่ในกรอบของราชธรรมในพระพุทธศาสนาและต่างได้ทรงรับพระราชภาระในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในพระราชภาระสำคัญมาไม่เคยขาดสายการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยนั้น พระมหากษัตริย์แต่ละยุคสมัยจะทรงทำนุบำรุงองค์ประกอบสำคัญทั้ง ๔ ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ “ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี”^{๑๖}

พระพุทธศาสนามีหลักการทั้งในเชิงปฏิบัติและปฏิรูปความคิดความเชื่อถือดั้งเดิม กล่าวคือ สิ่งใดที่เห็นว่าไม่ถูกต้องก็ยกเลิกไป ส่วนสิ่งใดที่เห็นว่าพอจะไปได้ก็ยอมรับและปฏิรูปให้ตรงกับหลักการของพระพุทธศาสนาเช่น ความเชื่อถือดั้งเดิมเรื่องการเข้าถึงโมกษะ (ความหลุดพ้น) ด้วยการปฏิบัติอย่างเข้มงวดสายหนึ่ง และด้วยการเสพงามและหลงอยู่กับโลกียสุขอีกสายหนึ่งล้วนเป็นแนวคิดที่สโตโตงตกขอบทั้งคู่ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปฏิเสธหลักการทั้งสองสาย ทรงสอนให้เลือกเส้นทางใหม่ คือ “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติ ส่วนเรื่องฐานะของกษัตริย์นั้น พระพุทธศาสนายอมรับว่ากษัตริย์หรือพระราชนั้นมีฐานะเป็น “เทพเจ้า” โดยสมมุติ คือโดยการยอมรับภายในหมู่มนุษย์เท่านั้น ไม่ใช่เทพเจ้าตามความเข้าใจของพราหมณ์ พระพุทธศาสนาแบ่งประเภทของเทพเจ้าออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

- ๑) สมมุติเทพ เทพเจ้าโดยสมมุติ คือโดยการยอมรับของมวลมนุษย์ในโลก
- ๒) อุปัตติเทพ เทพเจ้าโดยกำเนิด คือที่สถิตอยู่บนสรวงสวรรค์
- ๓) วิสุทธิเทพ เทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระอรหันต์ทั้งหลาย^{๑๗}

สรุปว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิรูป ไม่ว่านิกายใด ต่างมีเป้าหมายเหมือนกัน เมื่อเข้าไปสู่สังคมใด ก็จะต้องกระทบต่อลัทธิศาสนาดั้งเดิม แม้ในประเทศอินเดียอันเป็นแดนพุทธภูมิ ก็ยังมีการกระทบกระทั่ง พราหมณ์หมดโอกาสทำมาเลียงชีพเพราะหลักคำสอนพุทธศาสนา เมื่อถึงช่วงเวลาหนึ่งพราหมณ์ได้ทำลายพุทธศาสนาอย่างรุนแรง โดยผู้ที่มีส่วนอย่างมาก คือ กษัตริย์เป็นคนในวรรณะแรกๆ ของระบอบวรรณะของสังคมพราหมณ์ เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาในประเทศจีน ปักหลักลงได้โดยการอุปถัมภ์คุ้มครองของพระเจ้าจักรพรรดิ แต่เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิบางองค์ไม่นับถือ พระพุทธศาสนาจึงร่วมมือกับเหล่าสาวกในลัทธิดั้งเดิม ทำลายล้างพระพุทธศาสนาเกือบหมดสิ้น ผลการกวาดล้างส่งผลให้พระพุทธศาสนาในจีนต้องหยุดการเจริญเติบโต คราวใดที่พระเจ้าจักรพรรดิไม่ใช้พุทธมามกะ พุทธศาสนาก็จะไม่ก้าวหน้า และถูกขัดขวางทำลาย พุทธศาสนาต้องปรับตัวและประยุกต์หลักการและหลักคำสอนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมดั้งเดิม เป็นหลักการสำคัญอยู่แล้วสำหรับพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นเหตุอันหนึ่งที่ส่งผลให้ประเทศจีนทั้งยุคราชอาณาจักรและปัจจุบันมีแต่นิกายมหายานมากที่สุด ต่างจากราชอาณาจักรไทยที่สถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันพุทธศาสนาได้อนุเคราะห์กันและกันมาตั้งแต่โบราณกาล พระมหากษัตริย์ไทยทุกๆ พระองค์ทรงผนวช และศึกษาหลักคำสอนอย่างลึกซึ้ง บางพระองค์บวชนานจนเป็นสมภารเจ้าวัดก่อนลาผนวชมาครองราชย์ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์ไว้มาก บทบาท

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน ดินาร์ บุญธรรม, พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา , อำนวย วีรวรรณ , บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑-๒๙.

^{๑๗}พ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑๔/๑๑๒.

และความสำคัญของกษัตริย์ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง กษัตริย์มีความสำคัญมิใช่เพียงความเป็นผู้นำ
ในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม เป็นแกนให้เกิดความเคลื่อนไหว
เปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงสรุปสังเคราะห์เป็นลักษณะตารางได้ ดังนี้

ประเด็นเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง	
ความเกี่ยวข้องกับศาสนาของพระมหากษัตริย์	
ราชอาณาจักรไทย	ราชอาณาจักรจีน
พุทธมามากะ	นับถือแบบลักษณะเชื่อถือและศรัทธา
ผู้นำเข้ามาเผยแผ่	
พระมหากษัตริย์	ศาสนทูตหรือสมณทูต (พระธรรมทูต)
ระยะเวลาที่พระพุทธรศาสนาดำรงอยู่	
นิกาย	
เถรวาท	มหายาน
ผู้อุปถัมภ์ศาสนา	
พระมหากษัตริย์	พระมหากษัตริย์
ผู้คุ้มครองศาสนา	
พระมหากษัตริย์	พระมหากษัตริย์
การทำลายล้างพระพุทธรศาสนา	
-	พระมหากษัตริย์+ลัทธิดั้งเดิม
สาเหตุที่เกิดการทำลายล้าง	
-	เกิดการอิจฉา+การช่วงชิงสถานทางสังคม
การเผยแผ่	
พระสงฆ์	พระสงฆ์

๔.๔ เปรียบเทียบการสร้างศาสนทายาทและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีระหว่าง พุทธศักราช ๑๘๙๓-๒๓๑๐ มีที่ตั้งอยู่บนเกาะเล็กๆ ซึ่งล้อมรอบด้วยแม่น้ำ ๓ สายใหญ่อันได้แก่ แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณศูนย์กลางที่เป็นเกาะเมืองเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง รวมทั้งประชาชนส่วนหนึ่ง ซึ่งบริเวณเกาะเมืองนี้มีป้อมกำแพงล้อมรอบอย่างแข็งแรง ส่วนพื้นที่พื้านนอกกำแพงเป็นที่ราบออกไปทั่วทุกทิศ ด้วยเหตุที่กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณที่อาจเรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ดังนั้นนอกจากจะเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญแล้ว ยังเป็นที่ตั้งที่อื้อต่อการค้าขายกับนานาชาติอีกด้วย เนื่องจากเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ทางออกทะเลหรือที่นักวิชาการเรียกกันว่าเป็นรัฐเมืองท่า ซึ่งการที่เป็นเมืองท่านอกจากจะทำให้สามารถติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติได้เร็วกว่าเมืองอื่นๆ ทางตอนบนที่ไม่มีทางออกทะเลอันเป็นการได้เปรียบในด้านเศรษฐกิจแล้ว ในขณะเดียวกันก็ทำให้อยุธยาในช่วงเวลานี้ค่อนข้างได้เปรียบในการรับเอาวัฒนธรรม และเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาใช้เร็วมากกว่าเมืองอื่นๆ เช่น การนำอาวุธใหม่ๆ จำพวกปืนไฟต่างๆ มาช่วยเสริมความมั่นคงของรัฐในด้านการทหาร เป็นต้น ดังนั้น การที่มีที่ตั้งที่เหมาะสมและได้เปรียบกว่าเมืองอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียงกันจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้อยุธยาในช่วงเวลานี้เป็นรัฐที่มีอำนาจทั้งในด้านการเมือง และในด้านเศรษฐกิจแห่งหนึ่งในภูมิภาคนี้

สืบเนื่องจากการที่อยุธยาเป็นบริเวณที่มีที่ตั้งเหมาะกับการค้าขาย ทำให้พบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ บริเวณนี้กลายเป็นเมืองท่าที่มีการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกอย่างกว้างขวาง ซึ่งส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจภายในขยายตัวตามมา ดังนั้นจึงพบว่าระบบเงินตราจะยิ่งเข้ามามีบทบาทสำหรับคนในชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งหลักฐานที่หลงเหลือในปัจจุบันแล้วสอดคล้องกับความสำเร็จของระบบเงินตราที่มีต่อคนในชุมชนซึ่งทวีมากขึ้นเรื่อยๆ อันแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมในเกาะเมืองที่สืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ ในสมัยอยุธยาตอนกลางซึ่งมีบันทึกของลาลูแบร์กล่าวถึงการค้าของประชาชนทั่วไปว่า เป็นเพียงการค้าเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น ส่วนการค้าใหญ่ๆ เป็นของราชการ แต่เมื่อล่วงเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนปลายกลับปรากฏว่า การค้าภายในเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน และเป็นการค้าค่อนข้างเสรีที่ประชาชนเป็นผู้ดำเนินการเอง ดังปรากฏในเอกสารคำให้การหลวงประดู่ทรงธรรมฉบับหอหลวงที่ได้บรรยายสภาพตลาดทั้งภายนอกและภายในเกาะเมืองซึ่งมีคึกคัก และสะท้อนให้เห็นว่ามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งหมดนี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าระบบเงินตราซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบสังคมและเศรษฐกิจเริ่มจะมีบทบาทและความสำคัญเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และน่าจะสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางสังคมบางอย่าง เช่น จากแต่ก่อนที่เคยมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันมากกว่าการจะใช้เงินแลกเปลี่ยนหรือนำสินค้าไปค้าขาย ก็เปลี่ยนไปเป็นการนำเงินตรามาใช้เป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น โดยที่อาจจะมียปัจจัยบางอย่างผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น การติดต่อกับภายนอกทำให้เกิดการรับสินค้าฟุ่มเฟือยซึ่งไม่สามารถผลิตได้เองในอยุธยาเข้ามา ทำให้ผู้คนเกิดความต้องการสินค้านี้ดังกล่าวกว่า ซึ่งไม่สามารถจะใช้สินค้าที่ตนผลิตได้นำมาแลกเปลี่ยนหากแต่ต้องใช้เงินตราเพื่อที่จะซื้อสินค้านั้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมดังกล่าวอาจจะทอนให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจเจริญเติบโตมากขึ้น เนื่องจากการที่เกิตร้านค้าและตลาดมากมายแสดงให้เห็น

เห็นว่าบริเวณเกาะเมืองอยุธยาเป็นที่รวบรวมสินค้าจากแหล่งต่างๆ ทำให้เกิดเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าในภูมิภาคนี้ขึ้น ซึ่งยิ่งแสดงให้เห็นว่าระบบเงินตราเข้ามามีบทบาทในกลไกตลาดมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจจะสัมพันธ์กับสภาพการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

จีน ถือเป็นประเทศเก่าแก่ ที่เต็มไปด้วยอารยธรรมที่ยาวนานมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก รองลงจากอารยธรรมอียิปต์ ซึ่งหากย้อนกลับไปเมื่อประมาณ ๕,๐๐๐ ปีที่ผ่านมาสามารถพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ถึงอารยธรรมจีนได้แล้ว และตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมานี้ ก็ได้ก่อเกิดเรื่องราวและประวัติศาสตร์มากมายนับไม่ถ้วน และเรื่องราวต่างๆ ก็ถูกเล่าสืบต่อจนกลายเป็นตำนานที่ถูกเล่าขานตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันอารยธรรมจีนที่เป็นรากฐานที่สำคัญที่สุด คือ “การสร้างระบบภาษาเขียน” ในยุคราชวงศ์ก่อกองรัฐในขณะนั้นถูกใช้เป็นภาษากลางเพื่อการสื่อสารทั่วประเทศ และถือเป็นครั้งแรกในโลกเพราะระบบแนวคิดนี้ถูกพัฒนาไปเป็นภาษาอังกฤษในปัจจุบัน ที่สามารถอ่านเป็นภาษาเยอรมัน รัสเซีย หรือสเปน ที่มีสำเนียงต่างกันได้

ยุคทาส (๒๑๐๐ – ๑๐๒๘ ปี ก่อน คริสต์ศักราช) เป็นยุคที่จีนเริ่มมีการสถาปนาระบบอบการปกครองแบบราชวงศ์ขึ้น และการสืบต่อราชบัลลังก์จะต้องเป็นการสืบสันตติวงศ์ทางสายเลือด ซึ่งเข้ามาแทนที่การคัดเลือกจากความสามารถที่เคยเป็นมาในยุคก่อน และทำให้ยุคนี้เริ่มมีชนชั้นทาสเกิดขึ้นด้วย ทั้งนี้ก็เพราะเมื่อขึ้นครองราชย์ ยังคงมีชนเผ่าบางเผ่าที่ไม่ยอมรับในอำนาจการปกครองของเขา ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องยกทัพไปปราบกลุ่มคนเหล่านั้น และกวาดต้อนเชลยศึกมาทำหน้าที่รับใช้ตน และจุดเริ่มต้นของทาสและนายทาสบังเกิดขึ้นนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ยุคทาสนี้ประกอบไปด้วยราชวงศ์ ๒ ราชวงศ์ ดังนี้

ราชวงศ์เซี่ย (๒๑๐๐ – ๑๖๐๐ ปี ก่อน คริสต์ศักราช) สถาปนาราชวงศ์ขึ้นโดยฉี ผู้เป็นโอรสของต้าอวี และสิ้นสุดราชวงศ์ลงที่ “เจี๋ย” รวมมีกษัตริย์ปกครองทั้งหมด ๑๗ พระองค์

ราชวงศ์ซาง (๑๖๐๐ – ๑๐๒๘ ปี ก่อน คริสต์ศักราช) สถาปนาราชวงศ์ขึ้นโดย “ซางทัง” ผู้รวบรวมกำลังประชาชนขึ้นโค่นล้มการปกครองของพระเจ้าเจี๋ย ยุคนี้มีความเจริญรุ่งเรืองในด้านเครื่องสัมฤทธิ์เป็นอย่างมาก อีกทั้งยังเป็นยุคที่อักษรกระดองเต่าถือกำเนิดขึ้นมาด้วย ราชวงศ์นี้ปกครองอย่างยาวนานจนถึง “โจ้ว” กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ รวมมีกษัตริย์ปกครองทั้งสิ้น ๓๐ พระองค์

ยุคศักดินา (๑๐๒๗- ๑๙๑๒ ปี ก่อน คริสต์ศักราช) หลังจาก “โจวหวู่หวาง” รวบรวมกำลังพลเข้าโค่นล้มพระเจ้าโจ้วหวางแห่งราชวงศ์ซางแล้ว ก็ได้สถาปนาราชวงศ์โจวขึ้น ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของยุคใหม่ขึ้นด้วย โจวหวู่หวางได้มีการปูนบำเหน็จรางวัลให้แก่บรรดาเชื้อพระวงศ์ ขุนศึก และหัวหน้าเผ่าต่างๆ ที่ช่วยกันร่วมมือโค่นล้มราชวงศ์ซาง อีกทั้งแต่งตั้งให้คนเหล่านั้นเป็น “จูโหว” หรือเจ้าครองแคว้น พร้อมทั้งมอบที่ดินในขนาดต่างๆ ตามแต่ระดับความดีความชอบให้พวกเขาได้เป็นสมบัติและปกครองภายใต้อำนาจของตนเองด้วย กษัตริย์แห่งราชวงศ์โจว หรือ “โอรสสวรรค์” จึง

ถือเป็นจุดเริ่มต้นของยุคศักดินา ยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์จีนที่แสนยาวนาน ยุคนี้ประกอบไปด้วยราชวงศ์ต่าง ๆ ได้ ดังนี้

ราชวงศ์โจว (๑๐๒๗ - ๒๕๖ ปี ก่อนคริสตศักราช) เป็นราชวงศ์ที่มีอายุยาวนานมากที่สุดในประวัติศาสตร์จีน และถือเป็นจุดเริ่มต้นของระบอบศักดินาด้วย ราชวงศ์นี้สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง ได้แก่ “ราชวงศ์โจวตะวันตก” (๑๐๒๗ - ๗๗๑ ปี ก่อน คริสตศักราช) ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่เฮาจิ๊ง กับ ราชวงศ์โจวตะวันออก (๗๗๐ - ๒๕๖ ปี ก่อน คริสตศักราช) ที่มีเมืองหลวงอยู่ที่ลั่วอี้ โดยยุคราชวงศ์โจวตะวันออก สามารถแบ่งย่อยออกได้อีกเป็น ๒ ยุค คือ ชุนชิว กับ จ้านกั๋ว ซึ่งทั้งสองยุคเป็นยุคที่มีการสู้รบเพื่อแย่งชิงดินแดนกันอย่างวุ่นวายของบรรดาเจ้าผู้ครองแคว้น ทำให้เกิดความขัดแย้งวุ่นวายในทั่วทุกหัวระแหง อย่างไรก็ตาม ยุคนี้ก็เป็นยุคแห่งความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวิทยาการมากมาย โดยเฉพาะด้านปรัชญาความคิด ทำให้ยุคนี้ถูกเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ‘ยุคปราชญ์ร้อยสำนัก’ ตามที่หลายคนอาจรู้จักนักปราชญ์จีนคนสำคัญของอย่าง ขงจื๊อ เหลาจื๊อ จางจื๊อ ชุนนู่ หรือ ชุนจื๊อ ม่อจื๊อ เม่งจื๊อ สวินจื๊อ หรือ หานเฟยจื๊อ เป็นต้น อีกทั้ง ยุคนี้ยังเป็นยุคต้นกำเนิดของปรัชญาสำคัญที่ในกาลต่อมาได้กลายเป็นเสาหลักแห่งความคิดของอารยธรรมจีน อย่าง ปรัชญาขงจื๊อ และ ‘ปรัชญาเต๋านั่นเอง

ราชวงศ์ฉิน (๒๒๑ - ๒๐๗ ปี ก่อน คริสตศักราช) ฉินหวางเจี๊ยะ สามารถยุติความขัดแย้งในช่วงยุคจ้านกั๋ว และสามารถรวบรวมแผ่นดินจีนให้เป็นปึกแผ่นได้สำเร็จอีกครั้ง พระองค์จึงได้สถาปนาราชวงศ์ฉิน ซึ่งเป็นการปกครองระบอบรวมศูนย์อำนาจขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์จีน และยังสถาปนา “ฮ่องเต้ หรือ จักรพรรดิ ” ให้เป็นตำแหน่งสูงสุดในการปกครองประเทศอีกด้วย ซึ่งฮ่องเต้ก็ถูกใช้เรื่อยมาจนถึงยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยพระองค์ได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็น “ฉินสื่อหวงตี้ หรือ จินซีฮ่องเต้” ฮ่องเต้คนแรกของประวัติศาสตร์จีน พระองค์ถือเป็นผู้สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในด้านภาษา การคมนาคม เงินตรา ระบบการชั่งตวงวัด รวมถึงเป็นผู้สร้างกำแพงเมืองจีน สิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ที่ใช้ในการป้องกันการรุกรานของศัตรูทางตอนเหนือของประเทศด้วย

ราชวงศ์ฮั่น (๒๐๒ ปี ก่อน คริสตศักราช ๒๒๐) หลังจากทีราชวงศ์ฉินล่มสลายลงเนื่องจากการต่อต้านของชาวนาและอดิชนชั้นปกครอง หลิวปัง ขุนศึกที่ได้รับชัยชนะจากการต่อสู้แย่งชิงความเป็นใหญ่ครั้งนี้ จึงสถาปนาตนเองขึ้นเป็นจักรพรรดิที่มีชื่อว่า “ฮั่นเกาจู่” ราชวงศ์ฮั่นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วงคือ ราชวงศ์ฮั่นตะวันตก (๒๐๒ ปีก่อน คริสตศักราช ๘) กับ ราชวงศ์ฮั่นตะวันออก (คริสตศักราช ๒๕ - ๒๒๐) และเมื่อราชวงศ์ฮั่นตะวันออกล่มสลาย แผ่นดินจีนก็กลับมาวุ่นวายอีกครั้ง และเกิดเป็นยุคสามก๊กขึ้นมา (คริสตศักราช ๒๒๐ - ๒๕๖) หรือการที่แผ่นดินจีนถูกแบ่งออกเป็นสามแคว้น ที่ต่อสู้แย่งชิงความเป็นใหญ่ซึ่งกันและกัน

ราชวงศ์จิ้น (คริสตศักราช ๒๖๕ - ๔๒๐) “จักรพรรดิฉินหวู่ตี้ หรือ ชื่อหมาเหียน ” เป็นผู้สถาปนาราชวงศ์จิ้นขึ้น เนื่องจากพระองค์สามารถจัดการปราบสามก๊ก และรวบรวมแผ่นดินจีนเข้าไว้

เป็นหนึ่งเดียวได้สำเร็จ ราชวงศ์จิ้นสามารถแบ่งย่อยได้เป็น ๒ ช่วง ได้แก่ จั๋นตะวันตก (คริสต์ศักราช ๒๖๕ – ๓๑๖) กับ จั๋นตะวันออก (คริสต์ศักราช ๓๑๗ – ๔๒๐)

ราชวงศ์เหนือใต้ (คริสต์ศักราช ๔๒๐ – ๕๘๙) เมื่อราชวงศ์จิ้นล่มสลายลงของ แผ่นดินจิ้นก็ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน โดยมีแม่น้ำแยงซีเกียงเป็นเส้นแบ่งกึ่งกลาง แต่ละส่วนก็ต่างมีราชวงศ์สลับสับเปลี่ยนขึ้นมาปกครอง และถือเป็นยุคที่มีการต่อสู้ฆ่าฟันกันอย่างวุ่นวายมากที่สุดยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์จีน อย่างไรก็ตาม ยุคนี้ก็เป็นการหลอมรวมกันครั้งยิ่งใหญ่ของวัฒนธรรมจิ้นเหนือและจิ้นใต้

ราชวงศ์สุย (คริสต์ศักราช ๕๘๑ – ๖๑๘) “จักรพรรดิสุยเหวินตี้ หรือหยางเจียน ” เป็นผู้สถาปนาราชวงศ์นี้ขึ้นมาหลังจากที่แผ่นดินจิ้นแตกแยกวุ่นวาย อีกทั้ง ยังเป็นผู้เริ่มต้นระบบการสอบเข้ารับราชการหรือการสอบจอหงวน รวมถึงการขุดคลองต้าอวี่นเหอ เพื่อเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมเหนือใต้เข้าหากันด้วย

ราชวงศ์ถัง (คริสต์ศักราช ๖๑๘ – ๙๐๗) จักรพรรดิถังเกาจู่ หรือหลี่เยวียนเป็นผู้สถาปนาราชวงศ์นี้ขึ้นจากการที่พระองค์สามารถบชนะบรรดาขุนศึกต่างๆได้สำเร็จ ราชวงศ์ถังอาศัยรากฐานความเจริญเดิมที่ราชวงศ์สุยเคยสร้างไว้ และเพิ่มเติมความรุ่งเรืองให้แก่อาณาจักรของตนมากขึ้นไปอีก ทำให้จีนในยุคนี้ถือเป็นยุคที่เจริญรุ่งเรืองมากที่สุดในทุกด้าน หรือเรียกว่า “ยุคทองของประวัติศาสตร์จีน”

สภาพสังคมและการเมืองในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ค่อนข้างจะวุ่นวายพอสมควร แต่จากหลักฐานที่เหลือปรากฏในปัจจุบันก็พบว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงพยายามที่จะฟื้นฟูสังคมให้สงบสุข ไม่ว่าจะเป็นด้านศาสนา การปรับปรุงกฎหมายบางข้อ หรือการสั่งสอนประชาชนทางอ้อมผ่านทางวรรณคดี เช่น ด้านศาสนา พระเจ้าบรมโกศนอกจากจะส่งคณะสงฆ์ไทยไปฟื้นฟูศาสนาในหลักการทำนุบำรุงศาสนาปรากฏว่ามีเพิ่มมากขึ้นโดยการปฏิสังขรณ์วัดเก่าเป็นส่วนใหญ่ มีหลักฐานทางด้านเอกสารจำพวกพระราชพงศาวดาร ศิลาวรรคต่างๆ กล่าวถึงการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดหรือพุทธสถาปัตยกรรมในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทั้งสิ้น ๑๒ แห่ง ดังนี้

๑. วัดหันตรา สร้างพุทธศักราช ๒๒๘๑
๒. วัดพระศรีสรรเพชญ์ ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๘๕
๓. วัดพระราม ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๘๕
๔. พระวิหารพระมงคลบพิตร ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๘๕
๕. วัดกุเหาทอง ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๘๕
๖. พระมณฑปพระพุทธบาท สระบุรี ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๙๐
๗. วัดศรีโพธิ์ สร้างพุทธศักราช ๒๒๙๒
๘. วัดบรมพุทธาราม ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๙๕

๙. พระวิหารร่ม วัดพระแท่นศิลาอาสน์ สร้างพุทธศักราช ๒๒๙๗

๑๐. วัดนางคำ ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๙๘

๑๑. พระวิหารพระพุทโธไสยาสน์ วัดจักรสีห์ ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๙๙

๑๒. พระวิหารพระพุทธรูปชินราช พิชณุโลก ปฏิสังขรณ์พุทธศักราช ๒๒๙๙ ^{๑๘}

ด้านศิลปกรรม ปรากฏว่าในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีความนิยมในการสร้างงานอย่าง ประณีตศิลป์ประเภทงานฝังมุกกันมาก และคงจะนิยมประดับมุกบนสิ่งของต่างๆ อยู่เสมอ “มีกรมช่าง มุกสำหรับงานของหลวง”^{๑๙} เพราะหากดูระยะเวลาในการสร้างแล้วจะเห็นว่าเป็นการสร้าง ๑ ปี เว้น ๑ ปี ไม่มีการสร้างพร้อมๆ กัน โดยที่อาจมีสาเหตุมาจากจำนวนช่างที่มีไม่เพียงพอกับงานเพราะแต่ละ แห่งใช้จำนวนช่างมากกว่า ๑๐๐ คน บางแห่งจ้างถึง ๒๐๐ คน แต่เป็นที่น่าสนใจว่าระบบราชการ ในช่วงนี้แตกต่างจากช่วงก่อนหรือไม่ เนื่องจากปรากฏว่าได้พระราชทานบำเหน็จสำหรับช่างที่ทำบาน ประตุมุกทุกแห่ง ซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นการพระราชทานรางวัลสำหรับข้าราชการหรือเป็นการ จ้างแรงงานไพร่มีกันแน่ แต่อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าในสมัยนี้เงินตรา มีความสำคัญมากในระบบสังคม) จึงทำให้เกิดความนิยมในการสร้างบานประตุมุกสำหรับวัดต่างๆ ซึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถวายวัดทั้งในเขตพระนคร และตามหัวเมืองสำคัญโดย พระราชทานบำเหน็จเป็นจำนวนเงิน หลักฐานการสร้างบานประตุมุกเท่าที่รวบรวมได้ในขณะนี้ มีทั้งสิ้น ๓ แห่ง ได้แก่

๑) บานประตุมุกอุโบสถวัดบรมพุทธาราม พระนครศรีอยุธยา (สร้างเมื่อ พุทธศักราช ๒๒๙๕ พระราชทานบำเหน็จ ๓๐ ชั่ง)^{๒๐}

๒) บานประตุมุกศาลาการเปรียญวัดพระพุทโธไสยาสน์ป่าโมก จังหวัดอ่างทอง (สร้างเมื่อ พุทธศักราช ๒๒๙๖ พระราชทานบำเหน็จ ๒๕ ชั่ง)^{๒๑}

๓) บานประตุมุกพระวิหารพระชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก (สร้างเมื่อ พุทธศักราช ๒๒๙๙ พระราชทานบำเหน็จ ๒๖ ชั่ง)^{๒๒}

การอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ แม้เกิดต่างยุคต่างสมัยและต่างวัฒนธรรม และราชวงศ์ พระเจ้าจักรพรรดิถึงไท่จงฮ่องเต้ เกิดในสกุล

^{๑๘} ทิวา เผื่อนปฐม, “พุทธสถาปัตยกรรมสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร-มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒.

^{๑๙} นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา, สาส์น สมเด็จพระ เล่ม ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๔-๒๕๐๖), หน้า ๑๕.

^{๒๐} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๕๗.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

ลี้ก่อนจะได้รับการสถาปนาเป็นราชวงศ์ถัง ราชวงศ์ถังสถาปนาราชวงศ์ถังสถาปนาขึ้นราว พุทธศักราช ๑๑๖๑ ตั้งมั่นและรุ่งเรืองอยู่บนพื้นแผ่นดินจีน ๒๘๙ ปี โดยประมาณ ก่อนราชวงศ์บ้านพลูหลวง ประมาณ ๑๑๕๐ ปี แต่มีข้อที่คล้ายกันและแตกต่างกันอยู่บ้าง

พระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้ เป็นกษัตริย์ราชวงศ์ถัง ลำดับที่ ๒ เป็นรัชทายาทลำดับที่ ๒ แย่งชิงกับพระเชษฐา เพราะความสามารถและมีภาวะผู้นำจึงได้ครองราชย์เมื่อพระชนมายุประมาณ ๒๗ ปี ส่วนพระเจ้าบรมโกศ เป็นพระโอรสของพระสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ หรือพระเจ้าเสือ เป็นพระโอรสลำดับที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หรือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือ สมเด็จพระปฐมบรมหาราชบรมโกศ เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ ๓๑ แห่งราชอาณาจักรอยุธยา ครองราชย์แบบปราบดาภิเษก ทั้งสองพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์นักรบ นักปกครอง และนักวิชาการ เพราะในสมัยของพระองค์ท่านบ้านเมืองเจริญทุกด้าน ทั้งการเมืองการปกครอง การค้า การขยายดินแดน และการทำนุบำรุงคุ้มครองพระพุทธศาสนา

พระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้ มีการอุปถัมภ์ ด้านการเผยแผ่ โดยการส่งพระราชธิดาให้อภิเษกสมรสกับพระราชาแห่งทิเบต ส่งพระสงฆ์ไปแสวงหาพระไตรปิฎกจากอินเดีย สร้างวัด และให้การคุ้มครองวัดและพระสงฆ์ เช่น วัดเส้าหลิน ทรงอนุเคราะห์ส่งเคราะห์ประเทศชาติประชาราษฎร์ด้วยหลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ อันเป็นธรรมและเป็นพระราชจริยานุวัตร สำหรับพระมหากษัตริย์ และพระราชาในโลก โดยพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองประชาชน ทรงถือ และอาศัยธรรมข้อนี้เป็นธงชัยร่วมกันกับ ทศพิธราชธรรม และราชสังคหะ ๔ สำหรับ การดำเนินกุศลโลบายและวิเทโศบาย ให้ประเทศชาติและประชาชนมีความสุขตามหลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ ดังนี้

๑) อนโตชนสมี พลกายสมี ควรอนุเคราะห์คนในราชสำนัก และคนภายนอก ให้มีความสุข ไม่ปล่อยปละละเลย

๒) ขตติเยสุ ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น

๓) อนุยเนตสุ ควรอนุเคราะห์พระราชวงศานวงศ์

๔) พราหมณคหปติเกสุ ควรเกื้อกูลพราหมณ์ คหบดี และคฤหบดีชน คือเกื้อกูลพราหมณ์และผู้ที่อยู่ในเมือง

๕) เนคมชานปเทสุ ควรอนุเคราะห์ประชาชนในชนบท

๖) สมณพราหมณสุ ควรอนุเคราะห์สมณพราหมณ์ผู้มีศีล

๗) มิคปกชีสุ ควรจรรงรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์

๘) อธมมการปฏิกุเขโป ควรห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติดิฉิธรรม และชักนำด้วยตัวอย่างให้อยู่ในกุศลสุจริต

๙) อธนานันธนานูปทานิ ควรเลี้ยงดูคนจน เพื่อมิให้ประกอบการทำทุจริต กุศลและอกุศลต่อสังคม

๑๐) สมณพราหมณอุปสงกมิตวา ปญหาปุจฉนั ควรเข้าใกล้สมณพราหมณ์ เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศล และอกุศลให้แจ้งชัด

๑๑) อธมมราคสฺสพหานั ควรห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ

๑๒) วิสมโลกสฺสพหานั ควรระงับความโลภมิให้ปรารถนาในลาภที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรจะได้^{๒๓}

ศาสนทายาทและการเผยแผ่ มีความเกี่ยวเนื่องกัน ศาสนทายาท คือ ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา การเผยแผ่ธรรมทุกรูปแบบ เกิดจากศาสนทายาทที่มีความรู้ ทักษะ ความสามารถในการถ่ายทอดภูมิธรรมให้กับผู้สนใจ และมีความซาบซึ้งเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาจนเกิดศรัทธาเลื่อมใส ที่ผ่านมา สังคมไทย โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภ์ ทรงมีหน้าที่ดำเนินงานให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงในสังคม การสร้างและสนับสนุนให้เกิดศาสนทายาทเพื่อส่งเสริมเผยแผ่ศาสนาธรรม และสืบทอดศาสนา และสร้างสังคมให้มีจริยธรรมและคุณธรรม โดยรัชสมัยของพระจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้ มีการส่งเสริมศาสนศึกษา เพื่อเผยแผ่ศาสนาธรรมและสืบทอดศาสนทายาท รวมทั้งสนับสนุนให้มีการพัฒนาศาสนสถานให้สะอาด ร่มเย็น สงบสุข และเป็นประโยชน์ต่อชุมชนด้านจิตใจมากกว่าวัตถุสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในสังคมขณะนั้น ได้ศึกษาศาสนาธรรม ร่วมประกอบพิธีกรรมกับสมาชิกในครอบครัวมีศาสนาเป็นหลักในการดำรงชีวิต และการเอื้อให้ศาสนิกชนต่างศาสนาร่วมกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม เพื่อความสมานฉันท์ และเพื่อสันติธรรมในสังคม“รัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้ มีการสร้างศาสนทายาท โดยการบวชพระถึงสามจั้ง นับว่าเป็นนาคหลวงองค์แรก ของโลกก็ว่าได้ แล้วส่งเสริมสนับสนุนให้เดินทางไปศึกษาพระธรรมคำสอน ณ ประเทศอินเดีย อันเป็นดินแดนพระพุทธภูมิ รวบรวมระยะเวลาในการเดินทางไปกลับ ประมาณ ๑๙ ปี”^{๒๔}

หลักฐานในพงศาวดารส่วนใหญ่มักนำเสนอโดยการบันทึกถึงเรื่องราวเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสภาพการเมืองในสมัยราชกาลนั้นๆ มากกว่าการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ แต่อย่างไรก็ตาม การที่จะศึกษาสภาพสังคมและเศรษฐกิจก็ไม่สามารถที่จะละเลยสภาพการเมืองไปได้ เนื่องจากทั้งสามส่วนนี้มีความสัมพันธ์กันโดยตรงอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์เฉพาะด้านต่างๆ ได้อย่างมีเหตุผลและใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สุด ซึ่งหลักฐานในส่วนนี้ก็ยังพอสามารถที่จะสะท้อนเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจบางส่วนได้บ้าง เช่นเอกสารที่จะได้ยกตัวอย่างซึ่งอธิบายสภาพเหตุการณ์ในตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ดังนี้

^{๒๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๘-๘๒; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๒๔}More details, Sally Hovey Wriggins, **Xuanzang: A Buddhist Pilgrim on the Silk Road**, (Westview Press, 1996), P. 217.

... ครั้นอยู่มาพระภูมินทรราชาประจวบหน้าลง จึงพระโอรสสององค์ คือเจ้าฟ้าอภัยกับเจ้าฟ้าประเมศร์สององค์นี้อยู่ในที่พระราชวังนั้น จึงคิดอ่านกันทั้งสององค์ ที่จะทำสงครามกันกับพระมหาคลองประตูข้าวเปลือกมา อันฟากคลองทิศตะวันออกนอกวังตั้งแต่วัดราชประดิษฐาณ ไปจนตามคลองประตูข้าวเปลือกมา... ต่อไครล่วงข้ามเกินหน้าที่มา จึงสั่งให้ประหารชีวิตเสียให้ตาย ...แล้วทรงพระปรารภว่าซึ่งจักมาชิงชัยกันบัดนี้พฤตมาตราชูรทั้งปวงก็จักล้มตายลงไม่ควรที่จำจักคิดอ่านผ่นผันให้ได้ที เป็นที่อุบายกลศึกกลชิงชัย...ครั้นทรงพระดำริดังนั้นแล้วจึงเรียก ขุนชำนาญบริรักษ์อันเปนเสนาผู้ใหญ่ ที่ร่วมรักไว้พระทัยจึงให้เข้ามาในที่ แล้วจึงมาปรึกษากันที่ในการสงคราม ... ข้างวังหลวงก็แตกมาจนกระทั่งหน้าวังอันองค์เจ้าฟ้าอภัยกับเจ้าฟ้าประเมศร์นั้น รู้เหตุก็พลันพระทัยหนักหนา ให้ทหารที่จักด่านทานรบพุ่งชิงชัยได้ ให้ด่านทานไว้ก็กลับเข้าไปในปราสาททันที จึงเอาพระขรรค์ไชยศรีกับพระธำรงงดอันมีราคาค่าสูง กับเงินทองที่ในคลังเป็นอันมาก กับสมัครพรคพวกผู้คนทั้งนั้นก็เร่งหนีไปทันที ... พระมหาอุปราชครั้นปราบไพร่เสร็จสรรพแล้ว เสด็จขึ้นครอบครองกรุงแทนที่พระเชษฐาสืบไป ... จึงถวายพระนามว่าพระมหาบรมราชาภิเษก พระบรมโกฏ์เรียก^{๒๕}

ในสมัยนี้จะมีนักวิชาการหลายท่านได้มองว่าเป็นยุคทองอีกยุคหนึ่งหรือเรียกว่าเป็นครั้งบ้านเมืองยังดีก็ตาม แต่สำหรับเรื่องของสภาพการเมืองนั้นกลับพบว่ามีความยุ่งเหยิงค่อนข้างมากทีเดียวซึ่งได้ปรากฏมาตั้งแต่ต้นรัชกาลแล้ว ดังได้ปรากฏในพงศาวดารต่างๆ เช่นเอกสารคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมที่ได้ยกตัวอย่างประกอบไว้ในข้างต้น และผลของเหตุการณ์ทางการเมืองในตอนต้นรัชกาลนี้ก็ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบการเมืองภายในบางประการซึ่งนำไปสู่ความวุ่นวายทางการเมืองในปลายรัชกาลจนอาจเรียกได้ว่าการปกครองส่วนกลางอ่อนแอจนขาดเสถียรภาพ ซึ่งน่าจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ได้เร็วมากยิ่งขึ้น สภาพการเมืองในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศตามที่ ปรากฏในเอกสารต่างๆ แสดงให้เห็นว่าช่วงระยะต้นของรัชกาลนี้ไม่ค่อยสงบสุขเท่าไรนัก เนื่องจากเป็นช่วงที่ผลัดแผ่นดินใหม่โดยเฉพาะในช่วงปีแรกๆ ในราว พุทธศักราช ๒๒๗๖ ได้เกิดสงครามกลางเมืองครั้งใหญ่ระหว่างเจ้าฟ้าอภัย และสมเด็จพระนารายณ์ พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้าหรือเจ้าฟ้าพร ก่อนเสวยราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ในพงศาวดารทุกฉบับกล่าวไว้ตรงกันว่าเป็นสงครามแย่งชิงราชสมบัติอันมีสาเหตุมาจากความไม่พอใจของสมเด็จพระนารายณ์พระราชวังบวรสถานมงคลที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทรงมอบราชสมบัติให้กับเจ้าฟ้าอภัย ซึ่งสาเหตุของความไม่พอใจจนทำให้เกิดสงครามการเมืองครั้งใหญ่นี้คงเนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์ต้องการให้เจ้าฟ้านเรนทรพระราชโอรสพระองค์โตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระครองราชสมบัติมากกว่า แต่หลังจากที่เจ้าฟ้านเรนทรปฏิเสธที่จะออกจากสม ณฑ

^{๒๕} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการ, ๒๕๓๕), หน้า ๔๒-๔๔.

เพื่อมาครองราชย์ตามความต้องการของพระราชบิดาแทนที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระจะมอบราชสมบัติให้สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลแต่พระองค์กลับมอบให้กับเจ้าฟ้าอภัยแทน ทั้งๆที่โดยตำแหน่งแล้วควรจะเป็นของสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลมากกว่า ดังนั้นสงครามกลางเมืองครั้งนี้จึงได้ถูกนักวิชาการบางท่านมองว่าเป็นสงครามของการทวงสิทธิ์อันชอบธรรมกว่าการเป็นการชิงราชสมบัติอันมิชอบ

ผลของสงครามกลางเมืองในครั้งนั้นฝ่ายของสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะ สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลจึงได้ครองราชย์สมบัติเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่อย่างไรก็ตามผลของสงครามในครั้งนี้ได้ทำให้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศปรับปรุงระบบอำนาจโดยตั้งกรมเจ้าขึ้นมามากมายเพื่อถ่วงดุลอำนาจของขุนนางสำคัญ ซึ่งขุนนางที่มีบทบาทสำคัญในช่วงนี้ที่ควรกล่าวถึงมีอยู่ ๒ คน คือ เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ผู้ซึ่งช่วยให้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเมื่อคราวดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลมีชัยชนะในสงครามกลางเมืองเมื่อครั้งรบกับเจ้าฟ้าอภัย และพระยาราชสงครามผู้ที่สมุหนายกผู้ซึ่งวางตัวเป็นกลางในสงครามกลางเมือง โดยที่ระหว่างขุนนางกันเองนั้นพระองค์ก็คานอำนาจไปในตัว โดยการที่พระองค์ได้โยกย้ายสับเปลี่ยนหน้าที่ให้ขุนนางที่ใกล้ชิดเป็นผู้กุมอำนาจและดูแลผลประโยชน์ ดัง ปรากฏในพงศาวดารว่าฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “...จึงทรงกระกรุณาโปรดให้ขุนชำนาญชาญณรงค์เป็นเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ว่าที่โกษาธิบดี โปรดให้จำหลวงแสนยากรเป็นเจ้าพระยาอภัยมณ ตรีว่าที่สมุหนายกโปรดให้พระยาราชสงครามผู้ว่าที่สมุหนายกเดิมนั้น ว่าที่สมุหกลาโหม แล้วทรงพระกรุณาโปรดตั้งข้าหลวงเดิมทั้งหลาย แต่บรรดาที่มีความชอบนั้น เป็นเจ้าพระยาและพระยาพระหลวงเมืองขุนหมื่นพันทนายอันมาก...”^{๒๖}

ในพระราชพงศาวดารกรุงสยามที่บันทึกไว้ว่า “... ลุศักราช ๑๐๙๕ ปีฉลูเบญจศก เดือน ๕ จึงกระทำพิธีปราบดาภิเษกสมเด็จพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ขึ้นผ่านพิภพลวัลย์ราชสมบัติในวิมานรัตนมหาปราสาทพระราชวังหน้า นั้น ข้าราชการทั้งปวงก็ถือน้ำกระทำสัตย์สาบานกาย แล้วถวายบังคมตามบรมโบราณราชเพณี สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงพระกรุณาโปรดให้ขุนชำนาญชาญณรงค์เป็นเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ว่าที่โกษาธิบดี โปรดให้หลวงจำแสนยากรเป็นเจ้าพญาจักรี พญาราชสงครามจักรีเก่านั้นเป็นพยาราชนาขนายกว่าที่กลาโหม ข้าหลวงเดิมทั้งหลายที่มีความชอบนั้น ก็โปรดให้เป็นเจ้าพญาและพญา พระ หลวง เมือง ขุน หมื่น พันทนาย ตามฐานานุศักดิ์ มีความชอบมากแลน้อย แลพระราชทานบำเหน็จรางวัลเงินตราผ้าเสื้อเหลื่อจะนับลำดับกัน ... โปรดให้พระพรระชาใหญ่เป็นกรมหลวงอะไยญชิต โปรดให้พระพรระชาน้อยเป็นกรมหลวงพิพิทมนตรี พระพรระชาทั้งสองนี้เป็นบุตรหลวงทรงบาศ ครั้งพระณรายราชลพบุรีย์ พระมารดาพระพรระชาทั้งสองนี้เป็นเชื้อสกุลพราหมณ์เพชยบุรีมา แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าฟ้าทิเบศพระราชบุตรใหญ่

^{๒๖} กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๒.

เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ ให้เจ้าฟ้าเอกะทัต ราชบุตรพระพรรณาน้อย เป็นกรมขุนนุรักษ์มลตรี ให้เจ้าพระองค์แขกเป็นกรมหมื่นเทพพิพิธ พระองค์เจ้ามั่งคุดเป็นกรมมื่นจิตรสุนทร พระองค์เจ้ารถเป็นกรมหมื่นสุนทรเทพ พระองค์เจ้าปานเป็นกรมหมื่นเสพภักดี ตั้งคร่าวหลังอีกสององค์ คือ เจ้าฟ้าณเรน หลานเธอเป็นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ เจ้าฟ้าดอกคือ ลูกเธอเป็นกรมขุนภรพิพิธ ...”^{๒๗}

ปรากฏการณ์ที่เหนือยิ่งไปกว่าการสร้างอารยธรรมบนพื้นฐานของศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์คือ การที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงทำให้พระพุทธศาสนามีสถานะความเป็นสถาบันหลักในสังคมที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการด้านการเมืองการปกครอง หรือที่เรียกว่า “พุทธจักร” นัยสำคัญของการทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทในราชอาณาจักรมีบทบาทเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการการเมืองการปกครองนั้น มาจากการที่หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีการแสดงหลักปรัชญาและอุดมคติทางการเมืองอันล้วนเป็นที่มาของพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเกื้อกูลความชอบธรรมของระบบการเมืองการปกครอง ทำฝ่ายการเมืองการปกครองหรือที่เรียกว่า “อาณาจักร” อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานของระบบและฝ่ายคณะสงฆ์คือพุทธจักรจำต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คณะสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของพุทธจักรจึงมีบทบาทและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับฝ่ายอาณาจักร ตั้งต้นแต่การเป็นบ่อเกิดของความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ การเป็นบุคลากรสำคัญในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเถระสามารถทักท้วงพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ได้นอกจากนี้ ยังจะเห็นได้ว่าฝ่ายพุทธจักรยังมีบทบาทสำคัญในกระบวนการด้านตุลาการของบ้านเมือง โดยคณะสงฆ์สามารถเข้าไปมีฐานะเป็นพยานในกระบวนการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี กฎหมายของฝ่ายอาณาจักรรับรองฐานะการเป็นพยานที่เชื่อถือได้ของพระสงฆ์เรียกว่า “ทิพยญาณ” นอกจากหลักธรรมทางศาสนาจะเป็นที่มาของความชอบธรรมทางการเมืองแล้ว วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเช่นเรื่องชาดกต่างๆ ยังได้ใช้เป็นสื่อสำหรับพระสงฆ์ใช้ถวายเป็นอวาทแก่องค์พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และเหล่าขุนนางข้าราชการให้ประพฤติอยู่ในกรอบของศีลธรรมจรรยา

ฝ่ายอาณาจักรเองยินยอมให้ฝ่ายพุทธจักรมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองตนเองตามหลักพระธรรมวินัย ทั้งฝ่ายอาณาจักรยังถือเป็นภาระหน้าที่ในการอุปถัมภ์คณะสงฆ์ซึ่งเป็นบุคลากรของฝ่ายพุทธจักร ดังเช่นการที่พระมหากษัตริย์ทรงจัดระเบียบสังฆมณฑล การพระราชทานสมณศักดิ์ให้พระสงฆ์มีความเป็นระเบียบในการบังคับบัญชาเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพในคณะสงฆ์การกัลปนาอุทิศถวายทรัพยากรต่างๆ ในแผ่นดินแก่คณะสงฆ์ เช่น ที่ดิน ข้าราชการสำหรับวัดและพระสงฆ์ ปศุสัตว์ และเสบียงอาหาร นอกจากนั้นฝ่ายอาณาจักรยังยอมรับให้พระสงฆ์เป็นชนชั้นพิเศษในสังคม พระสงฆ์ได้รับการยกเว้นการเรียกเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่ ได้รับการยกเว้นภาษีอากรทั้งจากทรัพย์สินของ

^{๒๗} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒-๒๕๔๕), หน้า ๒๙๒-๒๙๓.

วัดรายได้ และผลประโยชน์ของวัดด้วยอย่างไรก็ดีความสัมพันธ์ในเชิงการเมืองระหว่างฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรในสมัยอยุธยาซึ่งเอื้อประโยชน์แก่กันนั้น เป็นความสัมพันธ์แบบแฝงเร้น ไม่ปรากฏชัดเจน ดังเช่นการที่วัดและคณะสงฆ์มีบทบาทเป็นที่คุ้มภัยสำหรับบุคคลต่างๆ ที่หนีราชภัยไปบวช ก็จะสามารถดำรงชีวิตต่อไปได้เป็นปกติสุขปราศจากการคุกคามของฝ่ายอาณาจักร หรือในขณะเดียวกันก็ปรากฏหลักฐานว่าวัดกลายเป็นฐานปฏิบัติการทางการเมืองของพระราชวงศ์และขุนนางที่คิดการทำรัฐประหารโค่นอำนาจฝ่ายอาณาจักร โดยคณะสงฆ์ในวัดนั้นให้การสนับสนุนเป็นการแสดงนัยที่จะ “เลือกข้าง” ทางการเมือง หรือยิ่งไปกว่านั้น ยังปรากฏเหตุการณ์ที่พระสงฆ์ผู้ดำรงสมณศักดิ์ชั้นสูงที่มีศิษย์โยมศรัทธามากจะก่อการรัฐประหารแล้วขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์เอง ดังในกรณีของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พุทธศักราช ๒๑๕๔ - ๒๑๗๑) พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒๑ ซึ่งเดิมเป็นพระราชวงศ์ในพระนาม พระศรีศิลป์ ผู้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดระฆังจนมีความรอบรู้ทางด้านพระไตรปิฎกมาก จนได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระพิมลธรรมอนันตปริชา ปรากฏมีผู้นิยมนมาฝากตัวเป็นศิษย์โยมมากนับเป็นพระเถระที่มีบุญบารมีและอิทธิพลมากในสังคมอยุธยา ในแผ่นดินของสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ บรรดาศิษย์โยมของพระพิมลธรรมได้ช่องสุขกันที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงบุกเข้าไปยังพระราชวังหลวงและจับสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์นำไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ แล้วเชิญพระพิมลธรรมอนันตปริชาให้ลาสิกขาบท ขึ้นเสวยราชสมบัติแห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีขาลพุทธศักราช ๒๑๕๔

เหตุการณ์ทำนองนี้แต่ใกล้เคียงกัน คือ พระเจ้าถังไท่จงฮ่องเต้ ถูกโจรภิกษุล้อมพระองค์ไว้ ต้องเสด็จหลบหนีอยู่ในถ้ำกลางป่า เฉชะบุญได้พระสงฆ์จากวัดเส้าหลินไปช่วยและปราบปรามโจรจนได้รับชัยชนะ เกิดสำนึกในบุญคุณและเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระราชทานที่ดินขยายอาณาเขตวัด และกองทัพรักษาวัด ต่อมายุคหลัง มีพระสนมในพระองค์ท่านก่อนจะสิ้นพระชนม์ ได้ออกบวชเป็นแม่ชี เมื่อพระเจ้าถังไท่จงสวรรคต สึกออกมาและวางแผนปลกดันตนเองจนได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินีพระองค์แรกและองค์แห่งราชวงศ์จิ้น

สรุปว่า ราชอาณาจักรจีนและไทยแม้มีระยะเวลาห่างกัน กว่า ๒๐๐๐ ปี ราชวงศ์ถังและราชวงศ์บัพพุทธหลวง ก็ห่างกันมากกว่า ๑๕๐๐ ปี และพระเจ้าถังไท่จงกับพระเจ้าบรมโกศก็ครองราชย์ห่างกันกว่าพันปี แต่ที่ตรงและคล้ายกัน ต่างก็เป็นพุทธมามกะ กษัตริย์นักรบผู้กล้า สนับสนุนคุ้มครองพระพุทธศาสนาเหมือนกัน มีวรรณกรรมเกิดขึ้นมากมาย เช่น การติดต่อสัมพันธ์กับประเทศอินเดีย และตะวันออกกลาง ความเจริญรุ่งเรืองและการประดิษฐ์บานสะพรั่ง มีการผลิตแม่พิมพ์ ทำให้หนังสือสามารถเข้าถึงชาวบ้านมากขึ้น เป็นยุคทองด้านวรรณกรรม พุทธศาสนาเผยแพร่อุบัติปรากฏอย่างแพร่หลาย เมื่อมีการอัญเชิญพระไตรปิฎกจากอินเดียมาสู่ประเทศจีน ลัทธิขงจื้อได้รับการฟื้นฟู ระบบการสอบเข้ารับราชการได้ปรับปรุงจนสมบูรณ์เพื่อคัดเลือกบุคคลที่ฉลาดที่สุด และสิ่งที่สำคัญที่สุดคือการนำระบบราชการที่ไม่มีอำนาจการปกครองพื้นที่มาใช้ และระบบราชการนี้ถูกนำมาใช้จนถึงการ

สิ้นสุดของราชวงศ์ซึ่งในปี คริสต์ศักราช ๑๙๙๑ ข้าราชการเป็นการทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างชาวบ้านระดับรากหญ้ากับรัฐบาล

ราชอาณาจักรไทยรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศสามารถปราบเมืองเขมรได้อีกครั้ง ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานซึ่งยังไม่ได้รับการยืนยันว่า “กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ ทรงได้แบบอย่างของการทำพรหมพักตร์เข้ากับยอดปราสาท (มีไชยอดปรางค์) มาจากสมัยนี้ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดให้หรือเครื่องบนพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์และพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ลงทำใหม่ ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจได้มีการเพิ่มพรหมพักตร์เข้ากับยอดเครื่องไม้ที่พระที่นั่งสรรเพชญปราสาทขึ้นมาในครั้งนี้เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมโกศที่ทรงปราบเมืองเขมรได้หลังจากที่พระเจ้าปราสาททองเคยปราบมาได้ครั้งหนึ่ง”^{๒๘} ด้านกฎหมาย ปรากฏว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ตรากฎหมายเพิ่มเติมอีก^{๒๙} ดังนี้

- ๑) มุลคดีวิวาทด้วยจำหน่วยเล็ก พุทธศักราช ๒๒๗๖
- ๒) ลักษณะวิวาท พุทธศักราช ๒๒๙๒
- ๓) ลักษณะทาส พุทธศักราช ๒๒๙๖
- ๔) กฎหมาย ๓๖ ข้อ ๕ บท พุทธศักราช ๒๒๗๖-๒๒๗๕
- ๕) พระราชกำหนดเก่า ๒๖ บท พุทธศักราช ๒๓๐๐-๒๓๐๑

ด้วยวรรณคดี ในรัชกาลนี้ปรากฏผลงานของกวีที่มีชื่อเสียงอยู่หลายเรื่อง ได้แก่

- ๑) จินตามณี
- ๒) นันทโศภนันทสูตรคำหลวง (พุทธศักราช ๒๒๗๘)
- ๓) พระมหาลย์คำหลวง (พุทธศักราช ๒๒๙๐)
- ๔) กาพย์เห่เรือ (พุทธศักราช ๒๒๙๐)
- ๕) ดานหลัง (พุทธศักราช ๒๒๙๓)
- ๖) อิเหนา (พุทธศักราช ๒๒๙๓)
- ๗) กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง (พุทธศักราช ๒๒๙๓)
- ๘) ปุณโณวาทคำฉันท์ (พุทธศักราช ๒๒๙๘)
- ๙) กลบทศิริวิบุลยิตติ (พุทธศักราช ๒๒)^{๓๐}
- ๑๐) บทเห่เรื่องกา

^{๒๘} นริศรานุกิตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา, **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒๒**, (กรุงเทพมหานคร: ครุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๒๔-๒๒๕.

^{๒๙} สนั่น เมืองวงษ์, **ประวัติศาสตร์ไทย ตอนที่ ๑**, (สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา ๒๕๒๔), หน้า ๑๐๖.

^{๓๐} ดนัย ไชยโยธา, **๕๓ พระมหากษัตริย์ไทย ๕ ทรงครองใจไทยทั้งชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒๐.

๑๑) โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์

๑๒) โคลงราชานุวัตร

๑๓) โคลงประดิษฐ์พระร่วง

๑๔) โคลงพาสีสอนน้อง

๑๕) โคลงทศรถสอนพระราม

๑๖) โคลงราชสวัสดิ์^{๓๑}

เนื้อหาในวรรณคดีหลายเรื่องที่ปรากฏ สะท้อนให้เห็นว่าสภาพสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวมีความวุ่นวายเป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากข้อคิดที่แฝงอยู่ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการสั่งสอนศีลธรรมให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องทางและเหมาะสมในบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน ตัวอย่างเช่น

คำสอนในโคลงราชานุวัตรซึ่งเป็นโคลงในพระราชนิพนธ์

...ราชทัณฑ์อย่างขันเชียว ปราศร้ย

สิ่งสัตย์อรรธอันใด พร้ารู้

อย่าคองสนองใน บดีราช

ประคองคุณบุญเปรียบกู่ เกลียดร้ายขจายเสีย.

และสอนให้สร้างแต่กุศล

...จงจิตคิดชอบไว้ ในกุศล

เนื่องนิตย์กิจแสงผล คำเข้า

วรรณคดีที่มีจุดมุ่งหมายในการแต่งร่วมกันอันได้แก่ความต้องการให้สังคมสงบสุขและมีขุนนางตลอดประชาชนที่ดีจะเกิดขึ้นหลายเรื่องในช่วงนี้เนื่องจากสภาพสังคมที่วุ่นวายในสมัยนี้ซึ่งสะท้อนออกมาทางวรรณคดีล้วนสอดคล้องกับกฎหมายที่ได้ตราเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการพยายามลดอำนาจและอิทธิพลผลประโยชน์ของขุนนางรวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น “การตราพระราชกำหนดหลายฉบับเพื่อห้าเจ้านายเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ที่เหมาะสมของแต่ละคนโดยเฉพาะขุนนางและกลุ่มคนที่มีอำนาจคงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่นำมาใช้ปรับสังคมให้อยู่ในกรอบศีลธรรม ซึ่งเป็นการใช้วรรณคดีควบคุมสภาพสังคมร่วมกับการใช้กฎหมาย”^{๓๒}

จากการที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศสามารถฟื้นฟูสภาพสังคมได้อย่างรวดเร็วโดยเฉพาะด้านศิลปกรรมที่เกี่ยวกับศาสนานั้น คงจะสืบเนื่องมาจากสภาพเศรษฐกิจที่เจริญขึ้นมากกว่าในช่วงก่อนที่เกิดการชบเซา ซึ่งเศรษฐกิจที่เข้มแข็งสามารถเป็นตัวรองรับและสนับสนุนให้เกิดการสร้างงานศิลปกรรมต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นวัดหรือวังก็จำเป็นต้องใช้เงินในกระบวนการผลิต

^{๓๑} เล็กดา อัมใจ, “การศึกษาเปรียบเทียบโคลงพระราชนิพนธ์ ๖ เรื่องในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑-๑๘๔.

ทั้งสิ้น ตั้งแต่การสรรหาหรือซื้อวัสดุรวมไปถึงการจ้างแรงงานมีฝีมือ ซึ่งเศรษฐกิจในสมัยนี้เกี่ยวข้องกับระบบการแลกเปลี่ยนเงินตราโดยตรง อันเป็นสภาพเศรษฐกิจที่สืบเนื่องมาจากรัฐกาลก่อนๆเงินตราในสมัยอยุธยาตอนปลายมีความสำคัญมากสำหรับการดำเนินชีวิตของคนในสังคม เพราะฉะนั้นหากเกิดการขาดแคลนเงินปลีกย่อยที่สำคัญอย่างเบียดก็จะเกิดผลกระทบทั้งระบบ ดังนั้นจึงต้องมีมาตรการแก้ไขเพื่อช่วยให้ระบบเศรษฐกิจดำเนินต่อไปได้ ซึ่งการที่ได้กล่าวมาหากเกิดการขาดแคลนเงินปลีกย่อยสำคัญอย่างเบียดก็จะเกิดผลกระทบทั้งระบบนั้น ไม่น่าจะเป็นคำกล่าวที่เกินจริงเกินไป เนื่องจากในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้การผลิตสินค้าเป็นแบบเพื่อขาย และการค้าก็ได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น ทำให้เศรษฐกิจเกี่ยวพันกับบุคคลในวงกว้างมากขึ้น ดังจะพบว่า ในช่วงนี้ถึงแม้การค้ากับชาวตะวันตกจะเสื่อมโทรมซบเซาลง แต่ก็มิได้สิ้นสุดลงไปเลยทีเดียว เพราะทูตลังกาที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้กล่าวถึงการค้าขายกับนานาชาติทั้งชาวตะวันตก และชาวเอเชีย ที่ยังคงมีมากในสมัยนี้ สอดคล้องกับสภาพตลาดการค้าภายในที่บรรยายไว้ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวงที่ยกมาไว้ในข้างต้น แต่อย่างไรก็ตามเศรษฐกิจการค้าที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในรัชกาลนี้น่าจะเป็นผลมาจากการค้าขายกับประเทศจีนมากที่สุดอยุธยาและจีนมีการติดต่อทางการค้าระหว่างกันมายาวนานแล้ว

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาและขุนหลวงสรศักดิ์นั้นได้เกิดเหตุชะงักลงไปเกือบ ๒๓ ปี เนื่องจากเกิดความไม่สงบในแผ่นดิน ทำให้เศรษฐกิจอยุธยาในช่วงเวลานี้อ่อนแอลงจากที่เคยรุ่งเรืองในรัชกาลก่อนๆ แต่อย่างไรก็ตามในรัชกาลของขุนหลวงสรศักดิ์ก็ได้พยายามเริ่มติดต่อกับประเทศจีนใหม่โดยการส่งคณะทูตไปในที่สุดท้ายของรัชกาลคือในพุทธศักราช ๒๒๕๑ และหลังจากนั้นในรัชกาลของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระก็ได้ส่งคณะทูตตามไปอีก ๔ ชุด ซึ่งคิดอัตราเฉลี่ยการส่งทูตในรัชกาลนี้ได้ ๖ ปีต่อ ๑ ครั้ง (น้อยกว่ารัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ที่ส่งไปทุกๆ ๒ ปีครั้ง) ต่อมาในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พุทธศักราช ๒๒๙๕-๒๓๐๑) ตรงกับราชวงศ์ชิงในสมัยจักรพรรดิเฉียนหลง (พุทธศักราช ๒๒๗๙-๒๓๓๙) ได้ปรากฏการส่งสำเภาจากอยุธยาไปยังเมืองจีน ๖ ครั้ง ตลอดระยะเวลาในรัชกาลนี้ โดยส่งคณะทูตชุดแรกไปในปี พุทธศักราช ๒๒๗๙ และเว้นว่างอีกถึง ๑๒ ปี จึงได้ส่งชุดที่ ๒ ไปในปี พุทธศักราช ๒๒๙๑ และหลังจากนั้นก็เป็นการส่งคณะทูตในระยะเวลาที่ค่อนข้างสม่ำเสมอ ได้แก่ “พุทธศักราช ๒๒๙๒ พุทธศักราช ๒๒๙๖ พุทธศักราช ๒๒๙๙ และ พุทธศักราช ๒๓๐๐”^{๓๓} สินค้าที่สำคัญที่สุดในการค้าขายกับจีนในรัชกาลนี้ได้แก่ ข้าว อันเป็นสินค้าที่ทำให้เศรษฐกิจในช่วงนี้ขยายตัว ทั้งนี้เนื่องมาจากประเทศจีนในช่วงเวลานี้เกิดปัญหาทุพภิกภัยภายในประเทศจีนเอง ทำให้มีความจำเป็นต้องสั่งซื้อข้าวจากภายนอกเข้าไปเลี้ยง

^{๓๓} เผ่าทอง ทองเจือ, “การศึกษาความสัมพันธ์ทางการค้าในสมัยอยุธยาระหว่างจีนกับอยุธยา โดยอาศัยข้อมูลจากเครื่องถ้วยจีนที่มณฑลฝูเจี้ยน”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ , (สถาบันไทยคดีศึกษา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๓๙๐-๓๙๑.

ประชากร ซึ่งความต้องการข้าวนี้มีมากจนทำให้จักรพรรดิจีนต้องยอมเปิดประเทศค้าขายตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๒๒๗ และโดยยอมลดหย่อนกฎเกณฑ์การค้าที่เคยเข้มงวด อีกทั้งยังได้ลดอัตราภาษีขาเข้าและขาออกแก่เรือสินค้าที่นำข้าวมาขายให้จีน

พระบรมราชโองการของจักรพรรดิจีนเมื่อ พุทธศักราช ๒๒๘๖ ว่า ถ้าบรรทุกข้าวมาขาย หมื่นหาบขึ้นไปให้เสียภาษีสินค้าต่างๆ เพียงครึ่งหนึ่งของอัตราปกติ ถ้าบรรทุกข้าวมา ๕,๐๐๐ หาบ ให้เสียภาษีร้อยละ ๗๐ ของอัตราปกติ และในปี พุทธศักราช ๒๒๘๘ แสดงให้เห็นว่าจีนมีความต้องการข้าวจำนวนมากขึ้นไปอีก เนื่องจากจักรพรรดิจีนทรงมีพระราชกำหนดว่า จะพระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ผู้นำข้าวเข้ามาขาย ยิ่งนำเข้ามามากก็จะยิ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงมาก”^{๓๔} ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นช่วงที่มีความเจริญรุ่งเรืองอีกรัชกาลหนึ่ง โดยเฉพาะการขยายการค้าภายในซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการติดต่อค้าขายกับประเทศจีน อย่างไรก็ตาม สืบเนื่องมาจากผลประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความระส่ำระสายภายในสังคม โดยเฉพาะการแข่งขันแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้มีอำนาจด้วยกันอันได้แก่ เจ้านาย และขุนนาง ทำให้สภาพสังคมในช่วงเวลานี้มิได้สงบสุขอย่างที่สะท้อนออกมาในงานด้านศิลปกรรม ทั้งนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นล้วนเป็นปัญหาลูกโซ่ที่เชื่อมถึงกัน ไม่ว่าจะเป็นนโยบายการถ่วงดุลอำนาจทางการเมือง โดยการแต่งตั้งเจ้าทรงกรมที่ทำให้อำนาจของกษัตริย์สั่นคลอน และยังไม่รวมถึงอำนาจที่อยู่ในมือขุนนางเช่น เจ้าพระยาพระคลังซึ่งมีอำนาจควบคุมเมืองท่าหรือหัวเมืองชายฝั่งทะเลไว้ทั้งหมด ทำให้ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือขุนนางอีกครั้งหลังจากที่อำนาจของขุนนางถูกควบคุมในรัชกาลก่อนๆ เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หลักฐานที่เห็นชัดเจนเกี่ยวกับอำนาจทางเศรษฐกิจที่ตกอยู่ในมือของขุนนางก็คือ การที่เจ้าพระยาฯ อนุญาตบริรักษ์ของซื้อทองแดงจากจักรพรรดิจีนก็กระราขทานมาให้เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เจ้าพระยาฯ พระคลังผู้นี้มีบทบาทและอำนาจในด้านเศรษฐกิจการค้าในรัชกาลนี้มากผู้หนึ่ง ซึ่งผลของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบางประการ ทำให้มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมในสมัยนี้ตามไปด้วย ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงจำเป็นต้องใช้วิธีการฟื้นฟูสภาพสังคมหลายๆ ด้านพร้อมกันไม่ว่าจะเป็นวรรณคดี ศาสนา รวมไปถึงกฎหมายเพื่อช่วยให้สภาพสังคมที่วุ่นวายในช่วงเวลานั้นสงบสุขขึ้นมาบ้าง และสามารถสรุปสังเคราะห์ในภาพรวมได้ ดังนี้

^{๓๔} Sarasin Viraphol, Tribute and Profit: Sino-Simese Trade, 1652-1853, อ้างใน สายชล วรรณรัตน์, ใน “เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา”, (สถาบันไทยคดีศึกษา :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๗-๙.

ประเด็นเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง	
สถานภาพก่อนเป็นพระมหากษัตริย์	
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	พระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จง
พระมหาอุปราชา	พระมหาอุปราชา
สถานภาพพระราชบิดา	
พระมหากษัตริย์	พระมหากษัตริย์
เหตุการณ์ก่อนครองราชย์	
ปราบปราม	ปราบปราม แย่งชิง
พระชนมายุก่อนครองราชย์	
ประมาณ ๕๐ ปี	๒๗
ระยะเวลาการครองราชย์	
๒๖	๑๒
พระชนม์ขณะสวรรคต	
๗๐ กว่าปี	๕๐ ปี
มีรัชทายาทสืบราชสมบัติ	
มี	มี